СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. IV св. 3-4

БЕОГРАД 1952

САДРЖАЈ

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Секретар Уређивачког одбора — Бранислав Милановић

Научна књига

ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ НАРОДНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ
БЕОГРАД 1952

Штампарија и књиговезница Српске академије наука, Космајска бр. 28

НАШ ЈЕЗИК

Књига IV Нова серија Св. 3—4

ОКО ЈЕЗИКА И ПРАВОПИСА

У Борби је изашао разговор њена дописника са мном о моме новом издању Правописа и о томе чему сам ја у њему, у првој линији, тежио (Борба, 21 XII 1952). Ограничен, с једне стра̑не, природом дневнога листа, а, с друге, и претставом о њеној читалачкој публици, ја сам тамо рекао што се рећи могло. Овде пак ја ћу се мало исцрпније и свестраније задржати на том питању.

Ја нарочито помињем у споменутом „разговору“ да сам се свим силама трудио да непотребним ограничењима не спутавам слободу нашег језика као што би се могло десити када бих од двојних или тројних облика обележио један као правилан, а друге као неправилне. Ја то нисам чинио из простог разлога што то не би одговарало научној истини, јер су често ти облици подједнако правилни.

Наравно, и употреба се може навести као језички закон онда када већина народа нешто употребљава или већина књижевника (в. о томе у НЈ н. с. IV 1-8). Може се десити да се нешто у нашем језику после Вука развило мало друкчије него што је код њега за̏бележено, али у пуном складу са развојном линијом нашег језика; онда, разуме се, живот, његова данашња динамика побеђује. Тако се јавило питање: да ли треба изговарати реч *спа̏се̄ње*, како је код Вука обележено, или *спасе́ње*, како је у већине и народа и књижевника; нема сумње да је за нас пресудно *спасе́ње*.

Да се не би мислило да је *спасе́ње* постало од црквеног *спасе̑није* (оно би управо морало дати *спа̏сеније*, као што се каткада и говори), поменућу да је *спасе́ње* пошло за „леги-

тимном“ тенденцијом да речи, иако су глаголске именице које значе какав предмет (*печéње, имáње* и сл.) и, нарочито, оне које су постале од свршених глагола и значе какав акт — имају узлазни акценат на претпоследњем слогу (исп. *пра̑вда̄ње* и *оправдáње, једѝњење* и *уједињéње, опровржéње, уређéње, уништéње, вѐнча̄ње: венчáње, постáње, поштéње, признáње, створéње).* Код Вука се поред *спáсе̄ње* може наћи и *вјѐнча̄ње, пòузда̄ње, прѐображе̄ње, ускр̀се̄ње* и сл., али је у данашњем језику већ отело маха *поуздáње, преображéње, ускрсéње* и сл. Тенденција која је била и код Вука (исп. и код њега поред *ѝма̄ње* и: *имáње, достојáње, постáње, постојáње, поштéње, признáње, саздáње, отворéње, убијéње,* поред *ускр̀се̄ње* и *ускрсéње*) преовладала је. Према томе, мора се водити рачуна и о тенденцијама које владају у језику и допустити да се јаве у пуном развитку ако за то сам језик даје довољно повода. Тако напр. придеви на *ји* када је испред њих *ч, ж, ш* могу имати и облик на *ији: мишији, мачији, божији* и сл. Даничић у својим Основама (стр. 82), иако пише *мѝшјӣ* итд. (у напомени испод текста на истој страни) каже: „Адјектива се овака сада говоре само у сложеним облицима. — У њих се још може гдје гдје чути *и* од наставка иза *ж* и *ч*: *ћурчија креста;* али се не само говори и без *и*, него се иза тијех гласова може и *ј* одбацити“. Али, уствари, и Вук, а нарочито Даничић, у својим делима имају и-*иј-*, а код других писаца и у говору *-иј-* је данас најобичније. И у речницима нашим има шаренила, иако је у II-ом издању Вукова речника само *-ји, -ја, -је.* Тако код Броз-Ивековића имамо: *бо̏жӣ, бо̏жӣј, бо̏жјӣ, бо̏жијӣ — ја̀завчјӣ,* али у примерима и *јазавчијц — ја̀рчјӣ,* а у примерима само *јарчији — ју̀нчјӣ,* у примерима опет и *јунчији — лѝсичјӣ* и *лѝсичијӣ* — поред *о̀вчјӣ* и: *о̀вчијӣ — птѝчјӣ,* у примерима и *птичији — свра̑чјӣ* и *сврачиј — човјѐчӣј, човјѐчјӣ* и *човјѐчијӣ* и сл.; код Ристић-Кангрге: *вра̑пчӣ — ву̑чијӣ* и *ву̑чјӣ* (исп. код Вука *ву́чјӣ* и у Правопису *ву̑чјӣ) — гу̑шчӣ, гу̑шчјӣ* и *гу̑шчијӣ — кокòшијӣ* само — *о̀вч(ј)ӣ* и *о̀вчијӣ — па̏ч(ј)ӣ* и *па̏ч(и)јӣ — пло̑вч(ј)ӣ* и сл. Из свега се овог шаренила може изаћи једино тако ако се допусти, према тенденцији која у језику влада, код придева ове врсте на сугласнике *ч, ш, ж* — поред наставка

-ји, -ја, -је и *-ији. -ија, -ије.* Чак сам сматрао да према употреби код извесних писаца и према изговору треба допустити поред обичног *кȍјӣ* и *кȍјијӣ.* Мислим да смо тако одговорили и живој употреби и јасно оцртаној тенденцији и у говорном језику и у језику писане књижевности. Навешћу још неке од таквих особина које би, обележене само према досадашњим изворима, без обраћања пажње на њихово стално ширење у књижевности и у говорном језику, тамо где се те особине јављају у најпотпунијем облику, наравно на терену који претставља основицу нашег књижевног језика, — чиниле непотребна и неправилна ограничења и стварале тешкоће за савлађивање нашег књижевног језика. Овамо иду глаголи на *-а́вати: -а̄ва̄м (употребља́вати: употрѐбља̄ва̄м)* и *-и́вати: -у̑је̄м (употребљи́вати: употрѐбљује̄м)* о којима сам већ говорио у НЈ III н. с. 73-78; исто тако и глаголи са *е* од јата (ѣ) у инфинитиву и глаголској основи прошлих времена и вокалом *-и* у садашњем времену, као напр. *бе́лети: бе́лӣм (бијѐљети: бијѐлим)* и *бе́лити: бе̑лӣм (бијѐлити: бѝјелӣм)* са познатим значењем код првих—стања (постајати бео), а код других — прелазне радње („чиним белим"). Како се у нашим дијалектима ова лепа разлика у облицима не чува увек подједнако (нарочито у гласовном правцу), а има их у којима се и чува, сматрао сам да је у духу нашег језика да сѐ та правилност свугде спроведе, макар и са ознаком напоредности и других облика у појединачним случајевима. Тако исто и колебања типа *ше́тати: ше̑та̄м = ше́тати: ше̑ће̄м, ку́пати: ку̑па̄м (ку̑пље̄м)* обележена су колико се више могло; само ту се није могло ићи до потпуног изједначења јер се до њега још није у језику дошло. Тако и у другим случајевима: напр. код акцената где су обележавани обични, свакидашњи облици, давани су и ређи, усамљенији. У неким случајевима се давало, на први поглед, и сувише велико обиље облика, напр. код аориста и имперфекта. Код имперфекта, иако има познато правило да се акценат презента чува и у њему, имперфекатски акценат је обележен јер се обично у том случају при изговору греши; код аориста акценат је обележен онда када је то било потребно према глаголској системи, тј. када се акценат, отступајући од акцента претеритске

(инфинитивне) основе, повлачио на први слог у 2-ом и 3-ћем л. јд. Иако се та два облика у књижевном језику све више губе, што се тешко може зауставити јер се они губе и у народном језику, сматрао сам да је корисно изнети о њима што више материјала.

Ово неколико примера јасно је показало да и граматичар при састављању правописа има и извесно право и извесну дужност. Давно је утврђено да граматичари не стварају језик, већ само износе систему његову. У појединим случајевима одређивање те системе тражи од њих да смело закораче у расправљање о њиховим саставним деловима. Већ је велики Вук у једној прилици рекао да ако граматичари имају какво право, оно је у томе да у извесном доследном реду изнесу граматичке особине које су у дијалектима — због различних локалних језичких појава — каткада разбијене и зато се чине недовољно одређеним. Тако се једино и може доћи до оне „опћените“ или опште правилности коју треба дати свугде где год се до ње може доћи.

Истина је да правопис једног језика није увек у расправљању о самом језику и његовим граматичким особинама, већ углавном о ономе што се тиче правилности писања или изговора речи. Али због оне непосредне везе написане речи са њеним стварним значењем и службом у језику, много штошта из те области морало је добити и у правопису (наравно, у речнику) своју обраду. Уосталом треба увек имати на уму да се језик стално развија, а нарочито језик који је — као наш књижевни језик — у сталној зависности од народног језика, сличног у књижевном говорном језику (наравно, поред онога што у тај језик улази из књижевног језика као таквог). Под утицајем те сталне еволуције јављају се све нови, каткада двојни и тројни облици, којима граматичар, не реметећи и не ограничавајући живу струју народних особина, већ остављајући да се она свугде пробије у пуној лепоти и чистоћи, — треба да одреди у систему даног језика право место. Противно је и науци, и корисности и најобичнијем здравом смислу војевати — као што се каткада чини — против оног што је освојило и народне говоре и књижевнике. Сем свега другога, кад је у питању наш књижевни језик, заснован на народном, то би био и узалудан, Сизифов посао.

Сем граматичког дела, велики део правописа чине технички знаци: писање великих и малих писмена, растављање речи на слогове (нарочито при преношењу дела речи из једног реда у други), транскрипција страних (словенских и несловенских) речи, скраћивање речи и, донекле, интерпункција. Ја сам се у већини ових одељака држао оних принципа које је утврдила око тридесетих година овог века велика комисија наших стручњака (исп. ниже) или сам се споразумевао са данашњим стручњацима. Сматрао сам и даље, као и тада, да је оно у том правцу и најбоље и најпрепоручљивије што је најједноставније. Истина, у многим се одељцима данас могло поћи и даље јер се ишло од већ задобивених позиција. При растављању речи задржана су она правила до којих се дошло већ раније на основу гласовних особина нашег језика о којима сам у своје време опширно дискутовао (в. Глас САН CLVI 99-123, Зборник Богдана Поповића 273-286 и др.), тако да ова наоко техничка питања иду уствари у науку о гласовима, иако се понегде, тј. у дргим језицима, практикује да правила о томе буду ствар договора или компромиса. Тако је каткада и у другим питањима овог одељка.

При транскрибовању с л о в е н с к и х назива, на основу обичаја који се проширио у нашој књижевности, одустало се од крајњег фонетизма, и дат је начин да се не деформишу сувише њихови називи, већ да се изнесе оно што је самим њиховим правописом обележено пошто су и њихови правописи већим делом на фонетској основи.

Што се тиче интерпункције, питање о њој није техничке природе, нарочито у погледу запете. Ту су извршене извесне измене које су биле, углавноме, у томе да основни принцип писања запеге у нашем језику буде примењен што савршеније.

Основни начин писања и нашег савременог правописа заснован је — као што и не може бити друкчије — на реформи Вука Караџића од 1818, са свима изменама која је она претрпела за време живота Вукова. Као што је добро познато, Србија је дефинитивно усвојила Вуков правопис и у целини и у свима појединостима тек 1868 г., Хрватска — 1892 г. На основу Вукових принципа, разрађујући их и допуњујући, израдио је свој правопис др Иван Броз за Хрвате (1892 г.), а њега је доцније прихватио и даље разрадио др Драг. Бо-

ранић. Његов је правопис изишао досада у десет издања. 1923 год. изашло је прво издање мог Правописа којим се ишло за тим да се да пуна вредност Вуковим правописним начелима која је била и у делима наше књижевности, а нарочито у граматици Стојана Новаковића од 1894 г., знатно поремећена. Али оно што се предлагало у моме Правопису, засновано на новој анализи језичких чињеница, каткада је и знатно отступало од онога што се давало у Правописима Броза и Боранића.

Појавила се мисао у научним круговима да се покуша да се изједначе неједнакости у њима. Ту је мисао прихватило тадашње Министарство просвете и одредило је комисију од наших најбољих стручњака тога времена да тај посао изврши. У комисију су ушли: Љуб. Стојановић, Томислав Маретић, Милан Решетар, Драг. Боранић, Ст. Куљбакин, Стј. Ившић, Фр. Рамовш и А. Белић. После многобројних и дугих препирки утврђене су једногласно основне тачке и цео нацрт правописне основе издат је као званично Упутство 1929-1930 год. На основу њега израђена су нова издања и Боранићева и Белићева Правописа (1930).

Иако се по школама радило по тим правописима, многи их се књижевни и научни радници на обема странама, и у београдском и у загребачком центру, нису држали.

Правопис од 1930 год. чисто је стручно или научно дело. У састављање његово, што је било мало необично за оно време, није се нико мешао. Никакве замерке нису учињене са званичне стране, већ је нацрт правописних правила примљен у потпуности онако како га је комисија саставила.

За време окупације у Независној Држави Хрватској тај је правопис грубо одбачен и пришло се правопису из времена пре 1892 год. Појавило се прво Korienski pisanje (Zagreb 1942, 125, мала 8⁰; израдио А. Б. Клаић уз сурадњу чланова Хрватског државног уреда за језик), а затим Hrvatski pravopis (Zagreb, 1944, 451, вел. 8⁰; израдили Фрањо Ципра и др А. Б. Клаић, уз сурадњу чланова Уреда за хрватски језик), а као издање Министарства просвете Недићеве Владе изашао је у окупираној Србији нацрт произвољно преправљеног правописа од 1930 год.

У Народној Републици Хрватској изашао је после ослобођења (1947 г.) дра Д. Боранића Правопис хрватског или српскога језика (девето, прерађено издање) којим се он, углавном, враћа на провопис пре рада званичне комисије од 1928/9 год. ослањајући се на понешто и из тога правописа. Опозиција према ономе што је било у старој Југославији вероватно је учинила да се одустане од споразумног правописа од 1930 год.

Несумњиво је да и у споразумном правопису од 1930 има недостатака, али мислим да он несумњиво претставља прогрес према свему што је, у том правцу, било пре њега. Зато он претставља у исто време и позитивну етапу у нашем правопису коју није требало лако напуштати.

У Сарајеву, у којем се све више подиже солидан културни центар, појавио се, после ослобођења, др Јован Вуковић са два правописна рада: Pravopisna pravila i uputstva za pisanje ijekavskih glasovnih oblika sa pravopisnim rječnikom ijekavizama (Sarajevo 1949, 218) i Pravopis savremenog našeg jezika (analiza pravopisnih pravila i praktična uputstva za njihovu primjenu) I dio. Upotreba velikog slova i složene riječi (Sarajevo, 1952, 221), у којима њихов писац, што је врло корисно, расправља о правописним разлозима за све важније случајеве. Он се држи споразумног правописа од 1929, наравно, и са неким отступањима.

И, најзад, појавио се мој Правопис у новом издању (1950-52, стр. 546) такође на основима договорног правописа од 1928/9 г., и он са незнатним изменама.

Јасно је за свакога коме је стало до уједначеног писања у нашем народу да треба мислити о томе да се оно изврши, али не тако да писање буде обавезно само за средње и основне школе него да постане и општепримљено или општепризнато. Ранијег правописа нису се држали ни сви стручњаци или научници, ни сви књижевници и новинари, иако их је било доста на обема странама, и код Хрвата и код Срба, који су их се придржавали. Докле год не буде у том правцу извесног јединства, увек ће се помало лутати, тако да је оно потребно не само са културних него и са педагошкометодолошких разлога.

Потребан је договор или споразум до којега се може, са мало добре воље, лако доћи јер главни елементи за то већ постоје свугде у нашим народима где се пише српскохрватским језиком. У том договору треба да учествују, по општој жељи слободно израженој свих наших република, претставници не само Београда, Загреба и Сарајева него и Новог Сада и Цетиња, а, можда, и других места, и то не само научници или стручњаци него и људи од пера, књижевници и новинари. Јер у књижевном правопису има доста ствари које су питање узајамног споразума и компромиса.

Људи су у својим навикама конзервативни и тешко се привикавају на нешто ново. Тако и у правопису. Када је заведен правопис од 1928/9 год. са више се страна могло чути да људи „ни за живу главу“ неће написати нешто што се противило њиховим дотадашњим навикама. Они су само заборављали да су тиме уносили анархију у културне обичаје своје земље или недостатак дисциплине у колективне послове, иако се ту тицало само малених ствари, којег великог слова, којег гласа, које тачке или запете или сл. Може се замислити каква је опозиција морала бити у Вуково време, када је мењано све: и облик слова, и сам нацрт извесних слова, и када се велики број слова сасвим одбацивао итд. Па ипак је Вук Караџић све то савладао, и поред тога што су се људи, као напр. даровити Јован Стерија Поповић, напредни књижевник тога времена, противили још и четрдесетих година и самом облику Вукових слова...

Али данас је друго време. Слобода, узајамно споразумевање, разумно узајамно помагање и кидање са свим рђавим, и крупним и ситним, конзервативним остацима прошлости — основица су савременог уређења наше земље и свих односа међу нашим народима. Зато се учврсто надамо да ће паметна акција у овом правцу, ако буде припремљена како треба, уродити добрим плодом.

А. Белић

НЕКИ „СПОРНИ“ ЈЕКАВИЗМИ

Појединци од оних који говоре и пишу јекавски често нам се жале да понекад нису сигурни какав је књижевни облик неких речи у њиховом, тј. јекавском изговору. Несигурност код њих се јавља у једним случајевима што је у њиховом матерњем говору понешто друкчије него у језику Вука Караџића, или је код њих и код Вука исти облик, а граматичари и писци правописа прописују нешто друго. Осим тога, ни ови последњи се каткада не слажу у гледиштима о појединим питањима изговора и писања јекавских речи и облика. Тако се у већине народа јекавских области заменичко-придевски облици *дȍбрије(х)-дȍбријема*, *жѝвије(х)-жѝвијема*, *нѐкије(х)-нѐкијема*, *свȁкије(х)-свȁкијема* употребљавају као што су овде дати. Такве те облике употребљавао је и В. Караџић. Касније су, међутим, за књижевне и код јекаваца узети облици: *дȍбрӣх-дȍбрӣм*, *жѝвӣх-жѝвӣм*, *нѐкӣх-нѐкӣм*, *свȁкӣх-свȁкӣм*, дакле, облици са самогласником *и* на месту где је некада био стари глас *ѣ* (јат).

Остављајући по страни то што овде *и* није добивено гласовним него другим путем, а полазећи од чињенице да је ово *и* у облицима заменичко-придевске промене уопштено и у неким јекавским, као и у екавским говорима који су у основици књижевног језика — то су облици са *и* потисли из књижевне употребе облике са *ије*, и ове прве једино треба сматрати за књижевне. У томе се данас слажу сви граматичари.

Даље, и у народу и код Вука Караџића одрични облици помоћног глагола *јѐсам*: *нијѐсам*, *нијѐси*, *нијѐсмо нијѐсте*, *нијѐсӯ* изговарају се како овде означисмо, али су неки писци граматика давали првенствено облицима: *нйсам*, *нйси*, *нйсмо*, *нйсте*, *нйсу*. Истина је да су у неким јекавским говорима

(у Босни, напр.) где је било јачег мешања са икавским — ови облици и уопштени. Само њих, или претежно њих, употребљава и знатан број јекавских писаца. И они су, према томе, и за јекавце књижевни облици. Али, с обзиром на то што су први облици (*нијѐсам, нијѐси*) у јекавским крајевима, мислим у народу, можда још распрострањенији, што и њих такође употребљава велики број, и врло познатих наших писаца јекаваца, од Вука Караџића до најновијих,— то би им било бесмислено спорити књижевни карактер (њих су опет други граматичари доскора сматрали за једино књижевне), што значи да у књижевној употреби ови облици остају једни поред других.

Затим у народу, бар у његовој већини јекавских крајева, глагол *уйошријѐбиши* изговара се у овоме облику. Неки писци правописа (Боранић), међутим, по нашем мишљењу без оправданих разлога, и за јекавски изговор као правилан узимају само облик *уйошребиши.* И сам Вук Караџић *уйошријѐбиши* упућује на *уйошре́биши*, али дужина слога *ре* (в. Вуков Рјечник и Речник српскохрватског и немачког језика Ристића и Кангрге), с једне стране, и ширина народне употребе овога глагола с двосложном вредношћу *ѣ*, с друге, дају нам права да баш *уйошријѐбиши* сматрамо књижевним обликом. Таквим га сматра и А. Белић (в. речник уз његов Правопис).

Вук Караџић је, да узмемо још који пример неуједначеног изговора и писања јекавизама, поред: *грехо̀ша, грѐшан, грѐшнӣк, грѐшница, йо̀грешка* и *сшрѐлица* дао и: *грјехо̀ша грјѐшан, грјѐшнӣк, грјѐшница, йо̀грјешка* и *сшрјѐлица*. Он је, управо, прве облике упутио на друге, што значи да је другима дао преимућство над првим. А разлика у ширини народне употребе једних и других облика пре даје право онима који употребљавају искључиво прве облике, што, наравно, не значи ни да друге треба огласити за некњижевне.

И, да засад више не набрајам, писци граматика и правописа, бар већина њих, прописује да се јекавски изговара и пише: *йријѐвод, йријѐлаз, йријѐнос, йријѐдлог, йријѐйис*, мада су у народној употреби (мислим и код јекаваца) насумњиво распрострањеније ове речи у екавском облику: *йре́вод, йре́лаз* (у значењу „*йрелажење*“), *йре́нос, йре́длог, йре́йис.*

А нису само ово случајеви који могу претстављати проблем како да се изговарају и пишу извесне речи и облици с вредношћу старог гласа ѣ (јат). Али и поред све сложености тога питања заинтересовани се у правописним приручницима могу обавестити који облик је у појединим оваквим случајевима исправнији. Такав приручник за јекавски изговор је доскора био само *Правопис хрватскога или српскога језика* проф. Д. Боранића (послератна издања од 1947 и 1951 г.). А сада је то, нарочито, *Правопис* проф. А. Белића, у коме је и посебно, из оправданих разлога, поклоњена велика пажња јекавском изговору. Његова предност је нарочито у томе што је у њему обраћена пажња не само правопису него и ортоепији; обележавањем акцената и дужина у овоме Правопису је означен и правилан изговор свих датих речи и облика.

Па ипак се, и поред тога, потребно задржати на „спорним" случајевима ради објашњења природе те спорности, ради указивања на елементе који су наводили граматичаре да дају неједнака правила за изговор и писање дотичних речи, да понеки узимају оно што је ређе, па и врло ретко, у народној употреби, коначно — ради утврђивања принципа на основу којих се једном јекавском облику може дати преимућство над другим. Оваквих објашњења за многе случајеве налазимо у *Правописним правилима и упутствима за писање ијекавских гласовних облика* Др. Ј. Вуковића (издатим у Сарајеву 1949 г.), која, са својим правописним речником, као приручник згодно могу послужити свакоме ко јекавски пише. Позитивна страна Вуковићевих Правописних правила и упутстава је и у томе што је он водио рачуна нарочито у коме облику се речи употребљавају у централној јекавској области (у највећем делу Босне и Херцеговине и Црне Горе), која чини најужу основицу књижевног језика јекавског изговора.

Ипак, и поред свих правописа, правописних правила, упутстава и правописних речника, појединци пишу како су навикли, позивајући се — неки на раније граматичке ауторитете, на Т. Маретића, рецимо, или Ст. Новаковића, па и на самога Вука Караџића. Други се опет држе народног изговора који сами познају не водећи рачуна о томе да ли је свугде у народу као у њихову локалном говору. Али ма колико да су, с једне стране, Маретић и Новаковић, а нарочито Вук, уистини ауторитети за којима идемо добрим путем,

и ма колико да, с друге стране, морамо водити рачуна о томе како народ говори, ако хоћемо да нам књижевни језик буде онакав какав треба да је, — ми имамо права (то нам је, уосталом, и дужност) указивати на оно што би могло бити правилније него код било којег ма колико значајног граматичара нашег, што каткад више одговара Вуковим принципима и од облика које налазимо у језику самога Вука Караџића и на оно што је у говорима народним најраспрострањеније, па отуда и за књижевни језик најпрепоручљивије. Ово је нарочито потребно у тако сложеним питањима као што је управо питање данашње гласовне вредности некадашњег самогласника ѣ (јат) у јекавском изговору. А двојака замена овога гласа — дугог двосложном, а кратког једносложном гласовном вредношћу и отступања од такве замене, замена ѣ (јат) у извесним међугласовним положајима вокалом *и* и отступање од тога, замена његова у појединачним случајевима вокалом *е*, замена овим гласом иза одређеног самогласника (иза *р*), или слогом *је* иза истог тога гласа, једнака замена и дугог и кратког ѣ (јат) у неким јекавским говорима, појава других гласова поред оних и место оних који обично замењују ѣ (јат) и сл. моменти ово питање заиста чине сложеним. И кад се узме на ум да скоро ниједно од наведених правила и ниједно отступање од њих није уопштено на целој јекавској говорној територији, заиста није ни чудо што ће се и познаваоци овога питања, усред сплета бројних правила и отступања од њих, понекада наћи у недоумци који од два (а некада и од више) јекавска облика да сматрају исправнијим. Утолико је разумљивије што, нарочито у дневној штампи, а и код појединих књижевника јекаваца, срећемо:

дјелови, љекови, болијест, лијет, полијет, огријев, огријевни, горети, нагорети, ријешење, гријешка, расподијела, запосиједати, запосиједање, сјео, посјео, послиједица, слиједећи, прослијеђује, снабдјевати, снабдјевање, обезбједити, целијевати и сл. речи од којих је за неке тешко претпоставити да се ма где у овоме облику употребљавају (Ја сумњам да се игде у народу каже *послиједица*, напр.), већ су исконструисане од писаца, а гдекад, можда, и од граматичара; неке се у таквом облику употре-

бљавају у народу, али не у свим областима где се јекавски говори. Показујући откуда се оне овакве јављају, ми ћемо овде за већину њих образложити зашто се у овоме облику не могу уврстити међу речи књижевног језика и даћемо њихов књижевни облик. Ради тога ваља све такве примере, мислим све оне који су нам као такви пали у очи, поделити у неколике групе.

У посебну групу иду речи у којима имамо замену кратког *ѣ* (јат) иза сугласника *р*. У томе положају данашња вредност кратког *ѣ* (јат) је двојака; ту се оно изговара (а како се изговара, тако га ваља и писати) као *е* или као *је*. Али када има прву а када другу вредност, то није тако лако знати, не нарочито писцима из највећег дела Црне Горе, јер се тамо место кратког *ѣ* иза *р* увек изговара *е*. Зато код писаца баш из тих крајева, сасвим је природно, наилазимо на *е* и у примерима у којима се другде изговара и у којима, према томе, треба писати *је*. А ни у осталим јекавским областима не чује се свагда или *е* или *је*. То је знао и Вук Караџић, па је поред речи у којима је ту увек *е* и других у којима се у највећем делу јекавске области изговара *је* означио и неке које се чују и са *е* и са *је*. То су речи: *грјехо̀та, грје̏шан, грје̏шнӣк, грје̏шница, пòгрјешка, стрјѐлица.* За остале речи с кратким слогом у овоме корену, као што су: *грехòвање, грехòвати* и Вук зна да се изговарају једино у овоме облику, дакле, са *е*, па их само тако треба и писати. Неки граматичари и писци правописа, Боранић, напр., и Ј. Вуковић дају првенство облику са *е* у свим речима овога корена с кратким самогласником. Мада то, на једној страни, води упрошћавању овога сложеног проблема, по моме схватању, не треба прописивањем искључиво једног облика ограничавати употребу онога што је познато у народним говорима, и то баш у оним што чине најужу основицу књижевног језика. Вук је у Српском рјечнику дао напоредо облике са *е* и *је* у већини речи с кратким слогом у корену *грѣх-*, дајући чак предност њиховим облицима са *је* упућивањем оних других облика на ове. Проф. Белић, држећи се принципа неспречавања слободног развитка употребе какву налазимо у народу, у овоме случају засад сматра потпуно равноправним облике са *е* и са *је*, и као такве их даје у новом издању свога Правописа.

Ваља нагласити да уопште није велики број речи у којима се некадашње кратко ѣ (јат) иза сугласника *р* изговара као *је* и у којима *је* треба и писати. Такав је глагол *горјети* и од њега изведене речи: *изгòрјети, изгорјѐтина, погòрјети, погорјéлац, прегòрјети*...; речи изведене од именице *кòријен: корјѐнчић, Корјѐнићи, корјѐнит, кòрјеновати*...; глагол *рјешáвати* и од њега изведене речи: *рјешéње, нерјѐшив, рјѐшивōст, нерјѐшивōст*; речи изведене од придева *ри̏једак: рјеђи, рјѐткост*, од именица *ријѐка* и *ри̏јеч: рјѐчнӣ, рјѐчина, рјѐчица, рјѐчит, рјѐчитōст, рјѐчнӣк, рјѐчничкӣ, рјѐчца, нáрјечје*; речи с придевом *стар* у општем делу: *ста̏рјети, старјѐшина, старјѐшинин, старјѐшӣнскӣ, старјешйнство*.

Врло је занимљиво што Вук Караџић реч *грѐшка* одваја од осталих речи истог корена с кратким слогом, и даје је у облику *гри̏јешка* (екавско *грêшка*). Занимљиво, кажем, због тога што се она у народу јекавских крајева данас изговара као горе наведене речи с кратким слогом у корену *грѣх-*. Ипак су се многи граматичари и лексикографи савим повели за Вуком. Вуковић у правопису даје исти овај облик, даје га и проф. Белић, али га он упућује на *грѐшка*. Једино у овоме другом облику ту реч и треба писати, јер се она данас изговара с кратким кореновим слогом и у читавој екавској области (осим у Белићеву Правопису, облик *грѐшка* налазимо и у Речнику српскохрватског и немачког језика Ристића и Кангрге).

Јекавци често греше и у изговору и писању речи *рјешéње* и *старјѐшина*. Ове две речи, наиме, срећемо написане и у облику *ријешење* и *старијешина*. Прву од њих у овоме другом облику налазимо и у Боранићеву Правопису, али не само у овом већ и у облику *рјешење*. Други писци правописа дају је у облику са *је* (мјесто ѣ), а она се и у народу изговара само са кратким првим слогом, не само у јекавским већ и у екавским говорима (исп. *решење* у Речнику Ристића и Кангрге). Реч *старјешина* дата је у овоме облику у свим речницима, почев од Вукова, и у свим правописима нашег језика, па се питамо откуда се каткад чује и пише с двосложном вредношћу ѣ. У *ријешење* — *ије* место *је* добивено је погрешном аналогијом према глаголу *ријѐшити*. Таквом аналогијом направљен је и

низ других јекавских речи. Али то нису народне већ речи које су по потреби, само углавном а не у свему, према народним направљене. Такве су речи:

бесцијење, свијестан, бесвијестан, бесвијесност, несвијестан, несвијесност, вриједнији, додијељивати, замијењивање, заплијењивати, искоријењивање, коријенчић, обавијештење, посљиједица, повријеђивати, позлијеђивати, сагријешење и сл.

О већини ових речи говори Ј. Вуковић у својим овде већ поменутим Правописним правилима и упутствима за ијекавски изговор, и, ако се ми свуда с њим и не бисмо сложили у објашњењима, нема потребе појединачно о свима поново говорити. Па ипак ћу и ја овде о њима као групи рећи: зашто се употребљавају у том облику и у чему је њихова неправилност. А то се може врло кратко и просто, а јасно казати. У свих тих речи основни део је с двосложном вредношћу ѣ (зато што је у њему овај глас био дуг), па се при грађењу нових речи аналогијом гласовна вредност дотичног слога преноси из основне у изведену реч. И тако се сасвим погрешно:

бесцијење изводи од *цијена; безбиједност* од *бијела; бесвијестан, бесвијесност, несвијестан, несвијесност* и *свијестан, свијесност* од *свијест; вриједнији* од *вриједан; додијељивати* од *додијелити*, *замијењивати* од *замијенити*, *заплијењивати* од *заплијенити* *искоријењивати* од *искоријенити*, *коријенчић* од *коријен*, *обавијештавати* од *обавијестити*, *послиједица* од *послије*, *повријеђивати* од *повриједити*, *позлијеђивати* од *позлиједити*, *сагријешење* од *сагријешити.*

У изведеним речима облик основног дела се обично унеколико мења, мења се често и акценат и квантитет појединих његових слогова. У овде наведеним и другим сличним изведеним речима глас ѣ се скраћивао, те његова вредност у њима мора бити једносложна и оне правилно гласе: *бѐсцјēње*[1], *бѐсвјестан*, *нѐсвјестан*, *свјȅстан*, *врѐднији* итд.

---

[1]) Дужина претпоследњег слога са садашњом вредношћу ѣ у *бѐсцјēње* је новијег датума, млађа од замене ѣ.

Зато што од глагола *слиједити* прилог садашњи гласи *слиједећи* — неки писци и у придевској служби употребљавају овај облик. Међутим, ваља имати на уму да у овој другој служби та реч има и значење друкчије, а да по постанку исте речи — са значењем често мењају и акценат или квантитет, а понекад и једно и друго. Поготову је овде, где је веза по значењу скоро прекинута с основном речју (*следећи* не значи *који следи* некоме или нечему, него *наредни, идући, први на реду*), сасвим разумљиво што имамо друкчији квантитет у кореновом слогу придева него код глаголског прилога. А да та разлика постоји налазимо потврде у екавском облику ове речи која као придев гласи *сле̏де̄ћӣ* (према глаголу *сле́дити—сле́дӣм*). Овако је она обележена у Речнику српскохрватског и немачког језика Ристића и Кангрге и у Правопису проф. Белића. С кратким кореновим слогом у облику *сље̏де̄ћӣ* употребљавају овај придев и многи јекавски писци. У овом облику га за јекавски књижевни изговор с разлогом даје и А. Белић. С разлогом, кажем, зато што се она и у разговорном језику јекавских области несравњено чешће чује у овоме облику (исп. и Ј. Вуковић, Правописна правила, стр. 41-43) него с двосложном вредношћу *ѣ*. Према томе, овај њен облик треба сматрати за књижевни.

Сличан случај имамо и с предлогом *усљед-услијед*. Овај предлог је постао слагањем предлога *у* с именицом *слијед*, које данас, можемо рећи, и нема у говорима народним. Вук ју је, истина, забележио у Црног Гори; употребљава је и Његош у своме песничком језику, али она, мислим, ни тамо данас више не живи. Свакако зато што је и у именице вредност *ѣ* била двосложна, што је таква та вредност и у глагола *слије̏дити*, — и у предлогу извесни писци некадашњи глас *ѣ* изговарају као два слога — *услијед*. Други, међутим, ову реч изговарају и пишу у облику *усљед*, што је, по нашем схватању, исправније. А ево зашто. Ни ово никако није реч народног већ опет књишког карактера. Ње нема ни у старијим нашим речницима, ни у Даничићевој Синтакси, и свакако су је направили писци, највероватније под руским утицајем. И баш зато што је исконструисана, та се реч употребљава не само у јекавском у облику *услијед* (овај облик

она има у Боранићевом Правопису) већ и у екавском с дужином крајњег слога. Тако је обележава и А. Белић дајући за екавски облик *у̏сле̄д*, а за јекавски *у̏слијед*. Да је направљена у народу, ова реч би гласила *усљед* (екав. *у̏след*, како је и обележена у Речнику Ристића и Кангрге). И она се очевидно у овом облику чује на највећем делу јекавске територије (код екаваца се, поготову, изговара без дужине крајњег слога), наравно уколико је она из књиге и кроз штампу ушла у народну употребу. За употребу с кратком вредношћу ѣ (јат) у означеном предлогу говори и скраћивање слога у именичком делу сложених предлога, као што су: *у̀врх* (Испео се *у̀врх* букве) и *по̀брег* (Ишли су *по̀брег* Таре) према *вр̑х* и *бри̑јег*, јер је и *усљед* предлог истог типа постанка.

Понекад се на исти начин, аналогијом према основним речима, погрешно изговарају и пишу: *заодјевати* према *заодјести*, *заподјевати* према *заподјести*, *захтјевати* према *захтјети*, *одјевати* према *одјенути* (одјести), *снабдјевати* према *снабдјети* или — обрнуто: према једносложној вредности ѣ (јат) у изведеној речи *обезбјеђивати* срећемо каткад исту такву вредност и у основног глагола *обезбједити*, или према изведеним речима: *Њѐмица*, *Њѐмачка̄*. *њѐмачкӣ* често употребљавају и основну именицу *Нијемац* у облику са једносложном вредношћу (*Њемац*). Међутим, и у једном и у другом случају са овде наведеним примерима много чешће према једносложној вредности основних глагола имамо правилно вредност ѣ (јата) од два слога: *заодијѐвати*, *заподијѐвати*, *захтијѐвати*, *одијѐвати*, *снабдијѐвати*. У последња два примера је, напротив, у изведених речи кратак, а у основних био дуг коренов вокал ѣ, и отуда је, сасвим правилно, у првима данашња његова вредност једносложна (*обезбјеђи̏вати* и *Њѐмица*, *Њѐмачка̄*, *њѐмачкӣ*), а у другим двосложна (*о̀безбијѐдити* и *Нијѐмац*).

И где год овако дугоме ѣ одговара *ије*, а краткоме *је* (односно *е*, иза сугласника *р*), — уствари и нема неког проблема. То се, међутим, не може рећи за случајеве где је ово основно правило о јекавској замени некадашњег самогласника ѣ поремећено, као у примерима:

замје́рати-за̀мје̄ра̄м, запосје́дати-запо̀сје̄да̄м, запосје́да̄ње, засје́дати-за̀сје̄да̄м-засје́да̄ње, намје́рати-на̀мје̄ра̄м, намје́штати-на̀мје̄шта̄м-намје́шта̄ње, насје́дати-на̀сје̄да̄м-насје́да̄ње, одмје́рати-о̀дмје̄ра̄м-одмје́ра̄ње, отсје́дати-о̀тсје̄да̄м-отсје́да̄ње, посје́дати-по̀сје́да̄м, премје́рати-прѐмје̄ра̄м, премје́штати-прѐмје̄шта̄м-премје́шта̄ње, размје́рати-ра̀змје̄ра̄м, размје́штати-ра̀змје̄шта̄м-размје́шта̄ње и сл.

Рекао сам да је у овим примерима основно правило поремећено зато што овде обично у дугим слоговима место ѣ имамо *је*, а не *ије*. Истина, има јекавских говора у којима се сви ови примери изговарају са *ије*: *замијерати-замијерам, запосиједати-запосиједам-запосиједање* итд., Такви су старији говори црногорски, југоисточно од линије која иде од Которског Залива у правцу према североистоку, нешто јужније од Никшића и даље, у истом правцу, јужно од Колашина, па затим преко планине Бјеласице према Сјеници. Историско-граматички ови облици су, дакле, правилни с двосложном вредношћу ѣ (јата). Али пошто овде, као ни у другим питањима језика, не одлучује само овај него и други моменти, који су, у овоме посебном случају, у супротности с историскограматичком правилношћу облика, — за књижевно правилне се не сматрају ови већ облици са *је*, које смо горе навели. Међу овим примерима има их, бар по Вуку судећи, у којима ово *је* од старог ѣ није дуго (такви су: *за̀сједати-за̀сједа̄м, на̀сједати-на̀сједа̄м, по̀сједати-по̀сједа̄м, на̀мјештати-на̀мјешта̄м, прѐмјештати-прѐмјешта̄м*), па је и разумљиво што код њега немамо двосложну него баш једносложну вредност ѣ (јата). Али се поставља питање како је дошло до скраћивања дугог слога у корену итеративних глагола при чијем се извођењу тај слог по правилу дуљио у далекој прошлости. То скраћивање је, свакако, каснијег датума, и ограничено је на мањи број наших народних говора, а у знатно више њих то *је* је обично дуго. У Правопису А. Белића оно је тога квантитета у свим примерима ових глагола, а и у Речнику Ристића и Кангрге — у скоро свим. Што се тиче Рјечника хрватскога језика Броза и Ивековића и Рјечника Југословенске академије, у њима је стање као и

у Вукову Рјечнику. Највероватније је да је до тога скраћивања, тамо где је извршено, дошло аналогијом према коренову слогу глагола од којих су изведени. Исто тако је у примерима који чувају дужину слога *је* ова замена дугог ѣ (јат) једносложном гласовном вредношћу могла бити добивена аналогијом према основном глаголу (*намјерати* према *намјерити*). Али се може претпоставити да су за књижевне примљени облици ових итеративних глагола са *је* (а не са *ије*) у кореновом слогу и због тога што само такву вредност у овим случајевима (и не само у овим) има више јекавских говора, као што су говори Лике, Кордуна и Баније, а затим дубровачки, па делимично и херцеговачки јекавски говор. Ова се претпоставка намеће зато што се зна да су баш ови говори у знатној мери служили као основица за уобличавање књижевног језика јекавског изговора. И није немогуће да се из тих говора, у којима је и у другим положајима дуго ѣ замењена са *је*, таква замена, посебно у ове категорије речи, проширила и на неке суседне говоре у којима бисмо ту иначе очекивали двосложну замену ѣ (јат). Ипак се и ови глаголи не само у старијим црногорским већ и у још неким јекавским говорима изговарају у облику са *ије* место старог ѣ. Али све дотле док се детаљно не испитају сви јекавски говори и не утврди се евентуална већа распрострањеност облика тих глагола са *ије* — за књижевно исправне се морају узимати њихови облици са *је*. У овоме се слажу сви наши лексикографи и сви писци правописа. Утолико пре за књижевне треба сматрати облике сличних итеративних глагола с једносложном вредношћу ѣ, као што су *сјѐдати* и *срѐтати*, у којих је вредност ѣ кратка у већини јекавских и свим екавским говорима, па их зато у свим речницима налазимо у овоме облику.

Још је разумљивије што се књижевном сматра замена ѣ са *је* у примерима: *за̏повједнӣ, заповје̏днӣк* (и *запо̀вједнӣк*), *заповје̏дница* (и *запо̀вједница*), *запо̀вједничкӣ* и *заповједни́штво*, у којима је слог са *је* кратак, јер је он такав у несумњиво већем делу јекавске говорне области. Због тога су у овом облику наведене речи дате у свим нашим општим и правописним речницима, иако има говора (познато нам је за ста-

рије црногорске) у којима је овде, као и у *сједати* и *сретати*, данашња вредност ѣ (јата) двосложна (*заповиједни, заповиједник* . . . *сиједати* и *сријетати*).

У вези са заменом ѣ између појединих јекавских говора и у другим случајевима постоји разлика које условљавају неједнако гледање на правилност јекавских облика књижевног језика. Између осталог неједнако се изговарају и пишу облици множине именица: *бијес, вијек, дио, жлијеб, мијех, свијет, снијег, цвијет, бријест, гријех. дријен, лијек, тријем.* У једним говорима (у већини црногорских, напр., и још неким) све ове речи у множини се изговарају с једносложном вредношћу ѣ (јата), како: *бјесови, вјекови, дјелови, жљебови, мјехови, свјетови, сњегови* и *цвјетови,* тако и: *брестови: гре(х)ови, дренови, љекови* и *тремови.* У другим јекавским говорима једне од наведених именица у овим облицима такође имају једносложну, а друге двосложну вредност ѣ (јата). И поставља се питање шта је ту правилно. Да би то показали, прво ћемо ове речи поделити на две групе према акценатском типу њиховом, мислим, у говорима који су ту сачували разлику имеђу ова два типа. А њу су сачували говори који чине ужу основицу књижевног језика, и правилно је, према томе, оно што имамо у овим говорима и што се замене ѣ (јата) тиче.

Прву групу чине именице које имају исти акценат у ном. и ген. једнине (то су овде наведене по реду од *бијес* до *цвијет*), а другу именице од *бријест* до *тријем,* које се од првих разликују по томе што према силазном акценту на првом слогу ном. једнине у зависним падежима имају улазни акценат на другом слогу.

Од првих једино именице *дио* и *вијек* у множини имају двосложну вредност ѣ (јат): *дијелови* и *вијекови, дијелова* и *вијекова, дијеловима* и *вијековима* (екав. *делови* и *векови,* в. Ђ. Даничић, Српски акценти, Београд 1925, стр. 20 и 21, а исп. и Наш језик књ. III н. с., стр. 233). Остале именице овог акценатског типа у множини свугде имају једносложну вредност с краткосилазним акцентом на њој: *бјесови, жљебови, свјетови, мјехови, сњегови* и *цвјетови.*

Именице у којих се силазни акценат првог слога ном. једнине у зависним падежима мења у узлазни на другом

слогу у множини такође имају двосложну вредност (и акценат зависних падежа једнине). И књижевно су, према томе. исправни само: *бријѐстови*, *гријѐхови*, *лијѐкови* и *тријѐмови*, ма како то било необично за јекавце код којих су се ова два акценатска типа изједначила (в. Дијалектолошки зборник Српске академије наука X, стр. 79).

Јекавске читаоце много интересује какав се облик именица м. рода сложених с префиксом *прѣ*- може сматрати књижевним. Ово питање се врло често поставља. На њега је ту скоро дао одговор часопис хрватских језичких стручњака *Језик* (у бр. 2 од 1952 г., на стр. 59). Одмах морам рећи да се с тим одговором ја не могу сложити и поред тога што друг Љ. Ј. (он је на означеном месту образложио дати одговор) брани мишљење према коме су досад за књижевне облике јекавског изговора сматрани једино *пријѐвод*, *пријѐпис* и *пријѐнос* (дакле, облици са двосложном вредношћу старог *ѣ* а: *превод*, *препис* и *пренос* су „правилни и лијепи“ само за екавски круг изговора. Љ. Ј. је у праву кад каже да треба писати „онако, како прописује правопис, који је на снази„ (боље би било рећи — онако како је утврђено да је правилније). С њим се слажем и у томе да кад један облик дође у несклад „са стањем књижевног или говорног језика“ о њему треба дискутовати, и баш зато овде износим своје неслагање с Ј(онкеом) у оцени правилности ових облика, јер онакви какви су сматрани за књижевне доиста више нису у складу са стањем њихове употребе у народном језику. А да именице м. рода сложене с префиксом *прѣ* (и *прѣд*) кад стоје у вези с глаголом истог корена у говорима народним много чешће у томе префиксу имају *е* него *ије* — доказ је, између осталог, и оно што читалац *Језика* у своме питању редакцији каже да *пријесјек*, *пријепис*, *пријенос* „нитко не говори“, већ да се, „заправо говори“ *пресјек*, *препис* и *пренос*. Не би се, истина, могло рећи да те именице нико не употребљава у облику с префиксом *прије*; неке се, штавише, код јекаваца чују само у овоме облику, али већину њих с овим префиксом обично употребљавају књижевници који се држе онога што правописи и граматике прописују. Народ, међутим, у јекавским крајевима већину ових именица несравњено чешће употребљава с једно-

сложном вредношћу префикса, у облику *прѐбол* (исп. Моје ране без *пребола*, рано љута — Његош, Горски вијенац, стих 1918 и: Ово н'јесу ране од *пребола* — Вук, Рјечник стр. 584), *прѐбјег*, *пре́вод*, *пре́воз*, *пре́вој*, *пре́гиб*, *пре́глед*, *пре́гон*, *пре́длог*, *пре́лаз*, *пре́лив*, *пре́лом*, *пре́мјер*, *пре́нос*, *прѐпек*, *пре́пис*, *прѐпјев*, *прѐскок*, *пре́ступ* (у судској терминологији), *прѐслачци*, *пре́топ*. Пада у очи да ове именице претежно означавају вршење радње или нешто што је добивено у резултату те радње. И то је један од доказа да се и код њих јавила једносложна вредност *ѣ* према глаголима с којима су везане и по постанку и по значењу, а код којих је слог у префиксу кратак. А други доказ да су се у овоме именице повеле за глаголима је то што међу њима има и таквих у којих је слог у префиксу кратак, баш као код глагола (види у Вукову Рјечнику: *прѐбјег*, *прѐбол* и код А. Белића у Правопису, поред ове две, још и: *прѐпјев* и *прѐскок)*.

Има, истина — то смо већ рекли — и у народном говору неких именица овога типа постанка с префиксом *прије*, као што су: *пријѐклад*, *пријѐкор*, *пријѐлаз* (у значењу место где се прелази), *пријѐчац* (пријеки, тј. краћи пут), *пријѐсто*, *пријѐсад* (оно што се пресађује), *пријѐлог* („неугарена њива" — Вук), *пријѐлом* („н. п. гдје се прелама каква планина, па на другу страну иде на ниже" — Вук). Ово су већином или именице које нису у вези с глаголом: *пријѐклад*, *пријѐсто*, *пријѐчац*, или значе нешто што је добивено у резултату радње глаголске: *пријѐсад*, *пријѐлог*, или место где се вршила радња глагола с истим кореном: *пријѐлаз*, *пријѐлом*. А једна једина, бар од овде наведених, именица *пријѐкор* означава вршење, али и резултат радње.

После датог прегледа може се извести закључак: једне од ових именица, и то знатно већи број њих, народ јекавских области употребљава искључиво с префиксом *пре-*, а мањи број с префиксом *прије-*. Ово стање се све више огледа и код писаца; код појединих од њих налазимо исти облик који ове именице имају у народу, и поред тога што им је слобода употребе ограничена ригорозношћу граматичко-правописних прописа, који за књижевне признају само облике с двосложним префиксом.

При оваквом стању изговора ових именица у народу, оглашавати за књижевну употребу искључиво њихов облик с префиксом *прије* — то би значило ограничавати слободну употребу. Практично ово не чине ни граматичари (односно писци правописа). Сам проф. Боранић, рецимо, према коме су теориски те именице правилне једино у облику с двосложном вредношћу ѣ (јата), даје и примере с префиксом *пре-*. У речнику уз његов Правопис само с овим префиксом налазимо именице: *пребјег*, *пребол*, *прегиб*, *премјер*.

Исто би тако било неосновано тражити да се све ове именице у књижевном језику јекавског изговора пишу у облику с једносложним префиксом, јер, како смо видели, међу њима има и таквих које су на целом јекавском терену много обичније с префиксом *прије-*. Исправно је, према томе, гледиште проф. Белића (изнето у његову најновијем издању Правописа) по коме су књижевни облици ових именица и са једним и са другим префиксом.Али то, наравно, не значи да се сваки појединачни пример може узимати час с једносложним, а час с двосложним префиксом, него ваља писати у облику с префиксом *пре* — оне које се у говору чују само с њим, а у облику са *прије* — именице које јекавци претежно с овим префиксом изговарају. Највећи број њих се у народу чује с првим, а код писаца се чак и те још често налазе у облику с другим префиксом. Зато ове последње именице појединци могу употребљавати у облику који им се чини обичнијим.

У појединачним примерима понегде у народу се чује *ије* на месту где по пореклу нисмо имали ѣ, већ је добивено дуљењем изворног *е*, као у именице *бо̏лијест*. Ову реч налазимо и код писаца, од познатијих код П. П. Његоша и Стј. М. Љубише. А и Вук у Рјечнику каже да ју је забележио у Црној Гори. Па и тамо је ова реч у томе облику доста ретка, а у многим јекавским областима употребљава се само у облику *бо̏ле̄ст*. Стога за књижевни и треба сматрати само овај последњи облик.

Двосложна гласовна вредност ѣ (*ије*) не среће се напоредо (мислим у истим примерима) само са *е* већ и у речима у којима се иначе употребљава *и*. Али док је напо-

редна употреба *ије* са *и* у јекавским говорима гдекад, као у сложених глагола изведених од основног *лити*, такорећи уопштена, напр.: *залијèвати, полијèвати, прелијèвати, пролијèвати*, поред: *залѝвати, полѝвати, прелѝвати, пролѝвати*, — за друге случајеве, за *снијèвати*, рецимо, не може се рећи ни да је подједнако распрострањен нити књижевно равноправан са *снѝвати*. А примери: *закијевати, заснијевати, оснијевати, покријевати, прекријевати, сакријевати* се чују само у неким јекавским говорима. И њихову употребу у књижевном језику не оправдава ни распрострањеност у народу ни порекло самогласника у корену.

М. Стевановић

ЗНАЧЕЊЕ ПРИДЕВА С НАСТАВКОМ *-АСТ* И ЊЕГОВИМ ВАРИЈАНТАМА

VI

На овај начин придеви са завршетком типа *-асш* показују класичан пример да се за односе међу речима оријентационо тежиште испољава семантички, а не етимолошки, јер су форманти подложни стварању секундарних дублета и процесу борбе наставака, — *црнасш, црнкасш* је исто што и дијал. *црњкасш*, иако немају према себи облик са *-асш* — *црнасш*, а код *белкасш* постоји чешћи *беличасш,* коме је паралелан *црникасш*, док *црничасш* недостаје. Ти варијанти форманта су еквивалентни, али се *-часш* осећа као спецификум уз једну групу деминутивских именица, од којих се и на те придеве рефлектује у извесној мери деминутивност. Тако док од *змија* имамо *змијасш*, дотле према *змијица* потенцијално би било *змијичасш*, а *змијуљичасш* је напоредно именици *змијуљица*, са нијансом „као змијуљица“, „који се финим покретима креће слично малој змији“. Док према *звезда, грудва, сабља, брадва, кука, зрно, јагода, йахуља, свила* имамо *звездасш, грудвасш, сабљасш, брадвасш, кукасш, зрнасш, јагодасш, йахуљасш, свиласш,* — дотле према *звездица, грудвица, сабљица, брадвица, кукица, зрнце, јагодица, йахуљица, свилица,* имамо *звездичасш, грудвичасш, сабљичасш, брадвичасш, кукичасш* „који има везе са кукицом“, тј. кукичавим радом (у везу), *зрничасш, јагодичасш, йахуљичасш, свиличасш.*

Постоји пак неколико случајева са непотпуним, са дефектним односом: тако према *глава* постоји аугментативски придев *главаш*, али *главасш* не постоји, већ само *главичасш*, у вези са деминутивом *главица*; од *йудла*, не постоји *йудласш*, али према *йудлица* могло би се фигуративно рећи за удворичко понашање да је *йудличасшо*; од *гранула* не постоји *грануласш*, али је *грануличасш* везано за *гранула*, чија се деми-

нутивност преноси и на тај придев. То су полазне тачке за ширење наставака *-част* и *-ичаст*. Али *-аст—част* допуштају сада нов однос интензитетног степеновања, — тако, док *-ичаст* има истостепену карактеристику као *-аст* у примерима као *кукичаст*, *игличаст* (које има према себи именицу *игла*, а не *иглица*), тако и *ваљкаст* (према *ваљак — ваљкаста* дрвена посуда, *брема*), и са помереним значењем „нераван“, „који служи за окретање“, *cf. Kugellager* — Прво стручно образложење принципа *ваљкастих* лежаја дело је Леонарда да Винчи-а, (Природа, 1952, с. 89), дакле означава унутрашњу површину шупљег тела — шупљина сандука *ваљкаста* (Опис пушке берданке и њене муниције, Београд, 1897,9), па и застарело *ваљчаст*, исте семантачке врдности, а по аналогији према ранијој војној терминологији *брадавичаст* „са специјалном брадавицом за утврђивање пушчаног сандука (магацина) за метке.“ Уопште, *-каст* има тендецију ширења, он управо обнавља придев, као *риђкаст* поред *риђаст*, и од овога изгледао би карактеристичнији, као и *сивкаст* према *сиваст*; али таква потреба за обнављањем не осећа се код оних придева који се често јављају у употреби, као *дрвенаст*, а никако *дрвенкаст*, тако и само *љуткаст* (в. Закључак). Тако поред *зрнаст* — *зрнаста* (храна) има у Караџићевом Рјечнику и *зрнкаст* које Вук упућује на *зрнаст*. Поред односа *шарен — шаренкаст* постоји, по Вуку, и *шаркаст*, ослоњено не толико на општи део *шар* (упор. *бед* + *аст*), колико на глагол фиг. *шаркати*: *шарати*, дакле „који шара,“ фиг., „неискрен, неверан“. Паралелно односу *прћ* — *прћити се* имамо *прћаст* (нос) према *прћав*. Дакле, наилазимо на везу са глаголима деминутивске ниинсе типа *боцкати*, *звецкати*, *зуцкати*, *крцкати*, *пискутати*, и сл. *Пискутљив* је онај који изазива осећај *пискутања*, али облика на *аст* нема; уопште мали је број ових глагола који према себи имају придев *-аст*, јер уствари он у себи носи резултативно значење, док су глаголи тога типа динамичког карактера. Управо по овоме мерилу имамо према *боцкати*— *боцкаст* „сачињен од боцака“, „постао боцкањем“ (о везу) — На таблици претстављено *боцкастим* пругама (Дарвин, прев. М. Радовановића, Постанак фела, 16), у

антитези према активном *боцкав* „који боцка“, с тим да ову нијансу ситуационо може добити и фиг. *боцкаст* — Позната је *боцкаста* досетка Волтерова (Ст. Новаковић, Шерова Општа историја књижевности II, 100). Сличан однос већ смо констатовали између *жуберкати* и *жуберкаст* (в. и Закључак).

На овај начин се компликују психолошко-семантички односи, и у реалности се показују — не ни праволинијски, ни у виду спиралних линија везаних за један основни елипсин фокус (како би изгледало по књизи Радивоја Францискуса Микуша A poropos de la syntagmatique du professeur Belić, Ljubljana, 1952, 45), према *бео* имамо ретко *беласт*, *беликаст*, и до извесне мере изразитији *беличаст*, који је уствари у интензитетном семантичком односу везан за *беличав*, а исти однос постоји између *белушав* и *белушаст*. С друге стране, *белушав* и *беличав* извршили су скретање ка придевима типа *-аст*, дакле ка резултативној, пасивног вида нијанси, одвојивши се од значења активне нијансе типа *пенушав*, *таласав* и сл., код којих, уосталом, таква нијанса потиче од основног дела глаголско-динамичке вредности. У трећој димензионалној оријентацији јављају се друге семантичко-структуралне групе, поларизоване око исте основне семантичке вредности, а са разноврсном унутрашњом комбинаториком. Тако, као што поменусмо, према *црн* недостаје *црнаст*, јер се *црн* у већој мери осећало као апсолутна вредност, тек доцније, према нијансама *мрк* с његовим варијантама *мрчаст*, *мркушаст*, па и *мркаст* и сл., развили су се односи *црн*: *црнкаст* — *црникаст* — *црњикаст* (под утицајем секундарног форманта са *њ*), а затим *црнушаст*, које има бочну везу са *црнкаст* и сл., а линеарну са *црнушав*. Сличне су односе развили *зелен*: *зеленкаст*, *зеленкаст*: *зеленичаст* и *плав*: *плавкаст*, *плавкаст*: *плавичаст*: *плавушаст*, поред *плавушав*, док *зеленикав* не би било обично у језичком осећању, чак ни потенцијално. Мањи број варијаната развио је однос *црвен*: *црвеникаст* и за једва један интезитетни степен слабије *црвеникаст*; других варијаната нема, јер је семантички потенцијал сатуриран по значењу блиским *румен*: *руменкаст*—*руменикаст*, и у комплетивном односу *розе* — *ружичаст*. Овакву нијансу уноси прилог с детерминативном улогом, као у сложеници *браонкасто-мрк*, и сл.

Чак и ако овакав однос није постао из придевске везе, већ према именици — *пена*: *пенаст*, ми према таквом *пенаст* имамо и *пенушаст*, од којих је *пенаст* само објективно-резултативног значења, а праву динамичко-активистичку вредност глаголског типа чува *пенушав* „који се пенуша", док је *пенушаст* скоро еквивалентан са *пенаст*, и чак га потиснуо, али при томе није изгубио призрак оне друге нијансе, те ситуационо може да значи и „који се пенуша", „који се пени". Тако, ма да не у већим размерама, *-ушаст* — *ушкаст* постаје градилачки формант, у извесној мери карактеристичан у вези придевских односа *леп* : *лепушкаст*.

С друге стране, полазећи од *кићен*:*киташт*:*китњаст* и *кестен* : *кестењаст*, имамо *црномањаст*, као нијансу према *црнпур-аст*. Паралелно томе, имамо према типовима *шепртља* — *шепртљати* и одговарајућим придевима и *шепртљаст*; у вези са односом *богаљ*:*богаљаст*, образоване су форманске варијанте какве налазимо у *трутељаст*, *протегљаст* и најзад *дугуљаст*, *живуљаст*, па и *крутуљаст*:*крутељаст*, а и *кривуљаст*, које се у језичком осећању не везује за именицу *кривуља*, већ се осећа као директно постављено према *крив*, са структуралним елементом *-уљаст*. Са оваквим типом форманта потсвесно се врше и комбинације са врло раширеним *-каст* — *брежуљкаст* и *-част*, *-ичаст*—*бубуљичаст*, *брежичаст* (Mihovilo Pavlinović, Puti, 123). Цела ова група форманта подржава однос и са секундарним формантом *-оласт*, за који је већ Маретић истакао да је према *ђавол-аст*> *ђав-оласт* пренет и на придеве *враг-оласт*, према именици *враг*, па и на *мркоаст*, у односу према придеву *мрк*.

Најзад, остаје да се прегледа јављање форманса *-аст* код придева типа *голобрад* и комбиновање са обликом присвојног придева. Поред *голобрад*, као потпун еквиваленат налазимо и *голобрадаст*, вредности генитива квалитативног, а такав је однос између *бледолик* = *бледоликаст*, *младолик* = *младоликаст* и *-ликаст* се уноси и у *ђаволикаст* = *ђаволаст*; али већ само *трсколик*, а према *троног* имамо и *троножаст* „са три ноге". Иначе, придеви тог типа су довољно изразити у смислу квалификатива, те се дублети на *-аст* и не развијају, чак ни код свих сложеница са *-лик*: тако остају усам-

љени *бледолик, шаролик*, чак и *жушолик* (Ђ. Верга, превод, Дон Ђузулдо, 128); тако је *једнорог* (cf. *носорог*), *шророг* (шешир), *йлавоок, дугонос, криввраш, дугорук, кривоног*, чак и *дугокос, йлавокос*, а *црних коса* м. „*црнокос*“. За данашње језичко осећање изгледа чак невероватан, изгледа просто преведен придев *дугокосасш*, који се налази у Стулија, отуда унет у Рјечник Југословенске академије. Супротно овој тенденцији, имамо само *шврдокорасш*, а не *шврдокор*. — Код придева *вишњевкасш*, који је потврђен у Грађи Института за српски језик (Мостарска збирка речи Светозара Ћоровића) са значењем „боја гундељ“, — имамо заиста интересантан случај: тежиште семантичког потенцијала придева на *-ев* са посесивне тачке скреће на квалитативну, јер особина је оно што припада објекту одређеном пасивним придевом; али за појачање, за постизање праве квалитативско-поредбене нијансе, значење се појачава формантном *-касш*. Дакле, овде није поређење са *вишњом*, већ са бојом вишње, са *вишњевом* бојом, отуда *-евкасш* и није постало засебан формант, нити се шири. Сложен пак придев *белобобичасш*, са детерминантом у првом делу, нема ничега нарочитог, семантички је што и *бобичасш*, са ближом одредбом за бобице: Савише јој око главе венац од *белобобичасших* цветића (М. Шапчанин, Сањало, 206).

Код неких придева на *-асш* и *-касш* јавља се и нијанса нечега што личи на амплификативност — аугментативност, тако да би се такви примери могли ослонити на по Вондраку већ наведен пример р. *бородасшый*. Ово би било искључиво кад би данашњи форманс *-асш* као такав био једини носилац значења. Међутим, ни тај извесни примерак нијансе амплификативности није потенцијално дат у форманту, већ долази или од основне семантичке вредности реализоване у именици, или из односа такве именице према њеном деминутиву. — Дакле, *брадасш* је не само „са брадом“, него са повећом, изразитом брадом, кад је реч о човеку, јер ту је привидна аугментативност резултат односа *брада: брадица*. Тако је и у једном старом примеру Јоакима Вуића: І-Я видра ймамъ округлу *брадасту* мачію главу (Естествословие од Г.Х. Рафа, у Будиму 1809, с. 733). Слично је у примеру *бобуласш* (корен), у антитези према обичном чешћем типу корена

или према типу корена грудвичастог. Придев *џомбаст*— *жомбаст* и *чукљаст* просто значе са џомбама", „са чукљевима", — али како основна реч *џомба*, односно *чукаљ* имају интензитетски изразитију нијансу значења према *грудва* (земље), односно *зглоб*, — то од њих и ови придеви на *-аст* добијају рефлектовану нијансу амплификативности. — Дуго се мучио док је своје *жомбасте* и *чукљасте* ноге угурао у господске ципеле (Н. Тутуновић, Кроз улице и душе, 43). — *Жуљкаст*, са резултативним значењем „неравап" од себе рефлектује семантичку нијансу „субјективног утиска", негативне усмерености, па изгледа као пејоративна нијанса — Руком зграбио покривач и гледао, како се муха прилијепила уз *жуљасти* дрвени строп (J. Vojnović, Ksanta, 1886, 99). Овако је и са данас застарелим *абрашаст* — Главу има вижљасту а лице *абрашасто*, па су га неки звали абрашом (Машић, Директор Прокић, 120), „испупчен" — Пазарски су лонци *бокастији* од ужичких, и отвор им је ужи (Прилози проучавњу наше народне керамике, Посебно издање Етнографског музеја у Београду, 1936, 16), „налик на буре", по Вукову речнику као *трбушаст* — „dickbäuchig", и које он упоређује са *бушав, куљав, пупав,* код којих значења имају аугментативско-пејоративну нијансу. Пејоративно-аугментативску нијансу има и *ћапаст* „који има велика уста" (Грађа Института за српски језик, из Левча, Бушетић), у вези са глаголом *ћати* (Ц. Гора) и *зијати* — *зјати*, а слично је и са *ћераст*, које добија овакву нијансу од *ћер* (Грађа из Ц. Горе, Јовићевић), дакле „који има ћера", тј. земље ђубраве. — Несумњиво да би и понеки други придев овога типа ситуационо, у конкретној реченичкој констелацији, могао добити сличну нијансу.

VII

У савременом језичком осећању има и нових придева изведених формантом *-аст*, односо његовим варијантама, и све их је више. Међутим, као што је у почетку ове анализе изнето, овај придевски тип показује и далеку старину, значајну нарочито за неке од словенских језика. Отуда ће бити

корисно, поред досадашњих анализа у временском пресеку, дати ма и кратак осврт на придеве овога типа кроз развојну перспективу, — те ће се на тај начин добити неколико укрштених оријентација, неопходних за правилно процењивање и карактерисање језичких појава ове врсте.

Већ у старим речницама нашега језика налазимо овакве придеве, али нам они тамо данас изгледају као творевине књижевно-језичких калкова. На пример у речнику Стулија већ има *цветаст* „florulentus“, „као цвјетан“, а, поред других, и *четвороугласт* у речницама Белостанца и Јамбрешића. У Стулијеву речнику налазимо *дугокосаст*, у вези са типом *дугонос, златокос, дугорук,* о чему је већ говорено, и такав нам облик изгледа као стран живом језичком обећању. Међутим, стара писма показују ову категорију као живу у народном говору седамнаестога и осамнаестога века. Тако у једном писму од 18 авуста 1696 године Нико Кувелић пише из Новога Дубровчанима и каже „Црногорци тако стоећи нису с Турцима ну с Млечани, *разликаста* говорећна, али ми е видиет ере веле изгинуло“ (Дубровачки архив 1684 С/64, *ћн = њ*). По саопштењу проф. Др Бране Недељковића, он је наишао у преписци седамнаестога века већ на двадесетак таквих облика. — Што се пак тиче придева *љубичаст,* који се налази у речницима Дела-Беле и Стулија, а по њима и у Рјечнику Југословенске академије, са одредницом „у којега је боја као у цвијета љубице, модра помијешана мало с црвеном“, — свакако да је постала по „violaceus“ наставком -*аст*.

У даљем прегледу речника кроз деветнаести век видимо како се број придева овог типа повећава, али налазимо друге који ишчезавају, или остају само у покрајинској употреби. Речник Вука Караџића, иако широко обухвата дијалекатске зоне које су у основи књижевнога језика, ипак у великој мери има карактеристику индивидуалног језичког осећања. Рјечник Југословенске академије уствари је Вуков речник проширен у знатној мери старијом грађом, а у малој мери новијом. Речник Ристића и Кангрге је знато ближи савременом општем језику, а донекле се то може рећи и за Бакотићев. Однос грађе у овим речницима, уз потребне резерве и уопштавања, моћи ће показати главне моменте кретања у овој категорији,

Грађа из Вуковог речника уствари је послужила као основа за закључке и Стојана Новаковића и Томислава Маретића. Међутим, иако у Караџићевом речнику има скоро свих типова које смо срели при анализи, ипак их они нису уочили. Караџић, пак, тим разним варијететима даје посебне преводе, значи да је углавном разликовао њихове нијансе. Тако код њега *кукаст* је hackenförmig, *дрвенаст*, hölzern, ligneus, *цвјетаст* је florilentus; *кѝтаст—китнаст* је densus, buschig, према данас обичнијем *китњаст*, са помереним значењем. Придеви за ознаку нијансе боје, пак, у великом су броју заступљени, а означени немачким формансом -lich— grünlich, односно латинским префиксом sub—sublividus, а уз то карактеристично је да се ту већ налазе главне варијанте форманта *-аст*. Занимљиво је да поред *модреникаст*, Вук има само варијанту *плаветникаст*. Као самостални придеви, према томе како су их Караџић и Копитар превели, били би на пример *пупчаст*— gewölbt, convexus, *затубаст*—abgestumpft, obtuosus. Интересантни су ови придеви с обзиром на однос у данашњој употреби. Док је *мајмунаст* добило доста маха, дотле је *пастушаст* „ајгировит" скоро ишчезло из употребе. Слично је и са *капораст* (за голуба), *крунаст* (за кокош), *кукмаст*, које све Вук упућује на значење *ћубаст* cristosus; губи се и *кундаст* „кус" (за кокош), као и *чубраст* (Црна Гора) и *расоваст* (Бока), које је упућено на *рачваст*, а упоређено са *расохе* (cf. *-соха*) и *рашљаст*, дакле типични провинцијализми, које Вуков речник није могао наметнути широј употреби. Са принципске тачке гледишта био би занимљив случај са *шаркаст*, које у Вуковом речнику има фигуративно значење, дакле „који шара" у фигуративном смислу, „несигуран", „непоуздан човек", док би се данас пре употребило у обичном значењу „унеколико шарен". За *граничаст* већ је у ранијем излагању показано да Вуково значење није тачно дато. Ту су третирани, као обичнији, например *крутуљав*, *трбушат*, место *крутуљаст*, *трбушаст*.

Много обимнији него Караџићев, Рјечник Југословенске академије има и у овоме правцу више примера, као *кожаст*, *копљаст*, а има већи број варијаната за ознаку нијансе боје, као *црвенаст—црвенкаст—црвеникаст*, *плаветникаст—плавет-*

њикаст—плавичат, осем *плавушаст*, *плаветан*, и сл., *четвороугласт* поред кајк. *четвереугласт* и сл., *јагодаст* „који рађа јагоде“ (док по данашњем језичком осећању значи „који је налик на јагоде“), *бедаст*, *корјенаст—корјењаст—корјенатаст*. Нарочито је овај речник значајан тиме ште нам грађом из старих речника нашега језика, и нарочито из Стулијевог, даје доказа о живости ове категорије пре деветнаестог века, како одговара наведеном примеру из дубровачке грађе. Сама чињеница се не мења што су такве речи махом ишчезле из употребе, као *браскаст* „браскав“, *браскотикаст*, а и *челаст* „коме је велико чело“ и др.

Речник Ристића и Кангрге очигледно релативно даје већи број нијанси оваквих придева него први поменути речници. За одређивање значења, пак, чешће се ови придеви, као *модрикаст*, *плаветникаст = плавкаст* упућују на *модрикав*, *плаветникав*. Немачки еквиваленти придева типа *-аст* углавном су као и у Вука — *копљаст* „lanzenförmig“, *крстаст*, „krenzförmig“, али поред Вуковог типа „hölzern, ligneus“, тај речник даје и „holzig“ — „holzicht“ и „holzartig“. Тако се ту *јагодаст* тумачи са две нијансе „erdbeerförmig“ и „erdbeerartig“, а *мрежаст* — „netzartig“ и „netzförmig“. Међутим за *кожаст* даје се ознака „lederhaft“ и „lederartig“. За ознаке психолошких особина и нијансе боја немачки еквиваленти не показују поменута специфична извођења (*луцкаст* — „närrisch“, „rappelköpfig“).

Бакотићев пак речник још је ближи данашњем говорном језику; ту се налазе многи придеви којих нема у ранијим речницима као: *јајаст*, *јегуљаст*, *клупчаст*, *кљунаст*, *коленаст*, *котваст*, *кретенаст*, *кривуљист*, *крутељаст*, *кукмаст*, *кукричаст*, итд., али извесних придева ту нема, иако су потврђени у употреби, као *пламичаст* и сл.

Ова очигледна развојна линија показује све већи број придева оваквог типа што је речник ближе нашем савременом језичком осећању. У сваком недостаје понеки од ових придева који је раније констатован. Рјечник Југословенске академије нема *беличаст*, *мрежаст*, *рупичаст*, а речник Ристића—Кангрге нема на пример *четинаст*, који се у ономе налази у две варијанте, као *четинаст* и *четињаст*. Речник

Ристић—Кангрге нема *коренаст*, док у Академијином има *корјенаст*, *корјењаст* и *карјениташт*. Вук није унео *бедаст*, иако је морао ту реч чути у Далмацији, а Академијин је уноси по Стулију. Ни Бакотићев, ни Академијин речник немају многе, као *бокаст* и сл.

Међутим, ако се упореди Вуков Рјечник са данашњом Грађом Српске академије наука и данашњим језичким осећањем, констатоваће се велики прилив нових придева овога типа, којих код Вука нема, а који се јављају код неког од познијих речника, док код неког другог недостају, или их има само у употреби код новијих писаца и у савременом говору књижевног типа и у дијалектима. Ако се узму претставници појединих семантичких група, онда запажамо као нове: *звездаст*, *таласаст*, *колутаст*, *цеваст*, *четкаст*, *крушкаст*, *јабучаст*, *јагодаст*, *џомбаст* (В. има *џомбовит*); *пругаст*, *чипкаст*, *маљаст*; *листаст*, *купусаст*, *режњаст*, *прстаст*, *копиташт* (лист), *рецкаст*, *китњаст*; *плочаст*, *тачкаст* итд., *троугласт* итд.; *игличаст*; *зрнаст*, *пахуљаст*, *прамичаст*, *пасуљичаст*, *змијаст*, *пругаст*; *млечаст*, *лимунаст*, *неранџаст*, *циметаст*, *биберast*, *сапунаст*; *блесаст*, *шашкаст*, *прћаст*, *вижљаст*, *виткаст*.

Ова продуктивна категорија развијала се типично и у дијалектима свих типова. — За кајкавски и чакавски тип запажени су примери у старим речницама, отуда су унети и у речник Југословенске академије, а има многих примера које налазимо и у Зборнику за народни живот и обичаје. Међу стиховима Иве Чаће (Stipe Jarbolina i drugi čakavski stihovi, Zagreb, 1950), pored nekih običnih primera nalazimo i dijal. *meškinjast* — Stipovi vršnjaci *meškinjasti*, blidi (c. 25), а тако *пигаст* за коња *брњаста* (Пољица, Zb. N. Ž., IX, 1904, 106). У јекавско-штокавским крајевима има врло много карактеристичних и у специфичној употреби: *ђетласт*, из Баније (Грађа, Воркапић); *ђераст* из Црне Горе (Грађа, Јовићевић), у говору племена Куча *бенаст*, у Дубровнику *бенас*, а још и у другим крајевима, а осећа се као провинцијализам, мада је добила широку употребу у западним крајевима; типично стране речи подвргавају се овој категорији, и то не само *чедрасти* (лимун), cf. тал. *cedro albero*, него и *понтаст* од тал. ponta

„шиљак" (Л. Зоре, Дубровачке туђинке, Спом. XXVI, 1895), него и у другим говорима; *брукељаст*, од нем. *Bruch*, вулг. *брук*, — ... ишла на Писак код оног наказног и *брукељастог* Мркоја (Д. Ђуровић, Под ведрим небом, 328). Иако је, несумњиво, придев *ђапаст* у широј употреби, он је потврђен само за Левач (Грађа, Бушетић); *бућаст* у значењу „бућоглав", „ћубаст" потврђен је у Мачви (Грађа, Драгомир Илић). Тако је очигледно провинциска реч *живуљаст* „пун живота" (Босанска вила 1893, с, 390) и *бркљаст* (Грађа, Влад. Арсенијевић (cf. *бркљачити*, Нова искра, 1901, с. 82), а и *рачљаст* (за дрво којим се меша бунґур, формирано је од *рачва*, од њеног општег дела, cf. Етнографски зборник V, с. 1140) и *бркљичаст*, *брумбуласт* — какво *брумбуласто* дрво, тј. са много чворова, али се употребљава и за именице камичак или кост „која је подесна за котурање" при игри која опомиње на хокеј (Ст. Дучић, Племе Кучи, 1931, 344). *Брубунаст* има значење нераван, са испупчењима (Грађа, Ц. Гора, Пешикан), а слично значење има *брусњаст* „стеновит" (M. Pavlinović, Puti, Zagreb, 1888), *брупчаст* — *брупчасто* крупно камење (Црна Гора, али потврђено и у говорима Лике, Грађа — Дошен), *брушљаст* (cf. *брус*, *бруса*, стена), у загонеци Зимом зелено, а летом *брушљасто* (Ст. Новаковић, Срп. н. загонетке, 53). У старијем штокавском дијалекатском типу (Лесковац) забележио сам неколико примера шире употребе: *чакарас* (за очи), и у већој мери специфичне варијанте *модрикас(т)*, као и *модрињикав*, *чивитас(т)*, и *моровиљкас(т)*, с метатезом, или с процесом народне етимологије *морављикас(т)*; ту су и *тркалас(т)* и *топрчас(т)* и многи други такви, али, например, не постоји *трбушаст*, већ по другом типу *трбуљат* — *трбуљато* (дете, Јов. Миодраговић, Народна педагогија у Срба, с. 9). Таквих примера које не бисмо очекивали, и који управо показују потенцијал ове семантичке категорије у народним говорима налазимо и код писаца, као што смо већ видели и у народним умотворинама. Тако имамо: *бусаст* — пораста је и *бусастог* (Ђ. Радић, Јагода, 14); *бутраст* „буцмаст" — ... дјечак... *бутрастијех* образа (С. Матавуљ, Из разнијех крајева, СК Задруга 171, 114), *брицаст* „ћосав" — Чувај се човјека *брицаста* и жене руњаве, (М. Јовановић-Батут,

Грађа за медицинску терминологију, 19). За слику при поређењу, у тексту загонетке, налазимо *бркаст* „шиљато као брк“, а не „као брк“ ни „у облику брка“, и *виласт* „кракаст“, са крацима као у вила—Направо *бркасто* остраг *виласто*, озгор као јаре, оздол као јање, за ластавицу (Ст. Новаковић, Српске народне загонетке, 113); „Ријеч брдо и њезини деривати служе као назив у Словена осим за спомињану *чешљасту* справу још и за ове објекте (Zbornik za narodni život i običaje 1926, 6). Дијалекатску вредност, али неочекиване формације, претставља нам реч *провалијаст*, коју је из свога херцеговачког типа говора унео у свој богати и сочни књижевни језик приповедач Р. Тунгуз-Перовић Невесињски — Страна наузгор као уз длан, сами камен станац, *провалијаст*, ломивратица (С. К. Гласник, 1911, књ. XXVII, 647). Из херцеговачких говора потврђено је код С. Ћоровића једно необично значење придева *голубаст*—Мирисало је и младо сијено из стогова и у окрајку пољско цвијеће, што га је коса поштедила и *голубаста* игда, пред оближњом кућом сеоскога кнеза (Целокупна дела I, 233).

Карактеристични су и примери живога говора, где се показује индивидуално стварање, као из једног дневног листа —Отстранићемо задах на тај начин ако с времена на време ставимо на *решеткасти* део чесме мало камене соде (Политика, 21 VIII 1952 бр. 14262, с.6). Многи примери који се налазе у књижевним делима нису типичне индивидуалне појаве — такав је већ наведени пример код Павлиновића *брусњаст* „стеновит“, „врлетан“ — У тој сам се мисли скотрљао низ ривину *брусњасту* Баџаковца (Puti, 111), и његов пример који је унет у Рјечник Југославенске академије *бедуаст* „крупна тијела и зле ћуди“; међутим код А. Шеное имамо и народске и личне — Широка уста бијаху у ту главу урезана попут изврнута полумјесеца, *кртаст* нос вирио је чудно над устима, жутомодре мале очи блудиле су у свијет, без стална циља испод *метљикастих* обрва, до два *клапаста* уха стршила су од главе као шишмишева крила (Sa-

brana djela IV, 63). — Врло јако изражену индивидуалност у формирању придева овога типа наилазимо у Маретићеву преводу Илијаде; — такав би био пример *сјевкаст* (лав) *жаркаст — жаркасто* (вино) и сл. (в. одељак IX). У преводу Дикенсовог романа Велика очекивања, поред великог броја примера обичних у српском језику, наилазимо и известан број изразито индивидуалних — *ињасто* (*јутро*) (с. 20), *штакаста* (тј. са два крака и пречагом) *палица* (с. 99), *короваст* (замак) (с. 100), а придев *пепељаст* је употребљен као епитет за косу (с. 74). Овакав је и већ наведени пример *плишасте* (јастуке), у М. Крлеже. Најзад су такви и примери које нисам нашао у писаном језику, али који се могу чути, нијанса значења *намћораст*, затим *мрцинаст, сукрвичаст* и др., и *мргодаст*, која се налази у Караџићеву Рјечнику, али у књижевним делима није потврђена.

VIII

Семантичка виталност ове групе врло је изразита, а нарочито за поредбене вредности, тако да се јављају у специфичној ситуацији, било у говору било у писаном језику, при реализовању такве одредничке потенцијалности. Као што је асирска азбука, где слова имају елементе у облику клина, названа *клинастом*, или као што се коралска острва називају *прстенастим*, — тако је у једном географском уџбенику (Dugački, Zemljopis Evrope) употребљен израз *трупинаста* (плоча) за главни део Аустралискога континента (с. 289), или *пластинасто горје* за остатке старог ланчаног планинског система Северне Америке. У једном другом уџбенику за географију (Д. Петровић, Географија света) налазимо *глинаст*, прил. *глинасто* — пустиње с *глинасто-сланим* земљиштем, 121), и сл. — Поред честих израза *терасасте наслаге*, *степенасте терасе*, наиђе се и на ређе изразе — *блатаст* (терен), *хумкасто* (земљиште). Не би се очекивао *бујавичаст—бујичаст*, па ипак је и у једном књижевном делу тако употребљено — попут *бујичастих* потока разиђоше се (Ј. Е. Томић, Змај од Босне, 138).

Истакнуто је већ да су овакви придеви карактеристични за терминологију и појединих других наука а не само географије. Али, с обзиром на њихову потенцијалност, било би нарочито интересантно анализирати примере из популарног

чланка О драгом камену од Др. Ђуре Пилара (Vijenac 1871). Као најобичније истиче прозирни горски кристал, који је „*кременасте* нарави“, тј. природе, а ахат карактерише тиме што каже да не кристалише, већ се јавља „у громадах *чварасте*, *гомољасте* или *бубрежасте* сподобе“ (с. 739), разликујући тиме комбиноване односе и по изгледу и по величини. Говорећи о топазима, истиче *плавичасте*; с једне стране за безбојан каже „кад је чист од примјесина, јест *немањаст* и прозиран“, и даље „*Немањаст* и прозиран лијепо се бруси и углачује“ (с. 741). Поред доста честог у употреби *бубрежаст*, имамо доста редак придев *гомољаст*, као варијанту према *грумуљаст*, *груменчаст*, и веома ретке *чвараст* и *немањаст*, које пак налазимо још једино у Вуковићевој Народној ветеринарској терминологији. Уз ове и примере већ поменуте у дискусији у IV одељку, могли бисмо додати још неке терминолошке изразе из геолошке и минералошке литературе, као *левкаст*, *окласт* (за вртаче, упор. П. Мркоњић, Српски етнографски зборник IV, 2357), и *шкољкаст*, *ивераст*, *чакљаст* за преломе (Ј. Панчић, Минералогија, 30—31). Осем врло често употребљаваних *таласаст*, *терасаст* (за земљиште) имамо и *степенаст* — *степенасте терасе*, као што се среће и у обичном говору, чешће као прилог, као што нам показује и једна белешка у једном дневном листу, о неком воденом часовнику (у Кантону у Кини) са четири суда „који су смештени *степенасто*“, тако да вода капље увек у нижи суд, док у најнижем суду пловак показује протекло време (Политикин забавник, 24 I 1953, с. 6).

Исто тако је већ поменута велика група придева овога типа из геометриске терминологије, опет у IV одељку. За неке од њих, као што су *округласт*, *ћошкаст*, треба рећи да припадају општем језику пре него овој групи терминолошких израза. Ова група такође показује изразиту виталност, тако да сам, у разговору, имао прилике забележити и пример *ивичаст* „са ивицама“.

Међутим, ботаничка терминологија бројем ових придева далеко превазилази терминологије поменутих наука. Управо Јосиф Панчић, у своме делу Флора у околини Београдској (1862), својим живим језичким осећањем дао је пунога маха

употреби па чак и формирању придева овога типа са, углавном, оријентацијом по сличности према нечем чији су облик или нека карактеристична особина познати, дакле према именицама. Тако за стабло он има термине *кончасто, чекињасто, ваљкасто, ћошкасто, свиласто, кадифасто, кундрасто* „са подугачким, у одвојите прамке сплетеним длакама“, *паучинасто*; ипак има неколико случајева где је оставио облик формирања на *-лик* (нем. förmig) — *листолико*, а друге са *-вит* и *-ав*—*жељездовито, брадичаво, оштрикаво.* — Гране по њему могу бити *пршљенасте, рачвасте.* — За лист има највећи број варијаната: *кожаст, зељаст, праменаст, чекињаст шиљаст, ланцетаст* (нијанса различита према *копљаст*), *клинаст, лопатичаст, дугуљаст, јајаст, округласт, сабљичаст, завршкаст, затубаст, срцаст* „са дубоким урезом, који се између два неокружена режња к дршци стешњава“, *бубрежаст, егедаст, рескаст* (тј. *рецкаст*), *стругаст, заточаст, трепљаст* „кад је обод длаколиким израслима обрастао“, *жљездано-трепљаст, шапаст, прстаст*, и као адвербијална одредница — *прстасто дељен*, као и *лирасто дељен*; *пераст* долази у више комбинација — *двојно прстаст, тројно прстаст, наспрамно прстаст* и сл. — Тулуз може бити „повећи *листасти* орган“, а лист је *прстаст* „кад се главни нерв преко лисног врха пружа“. — Прилоге овог типа имамо као одредницу за неке пупољке код којих су љуске „*црепасто* поређане“, и кртоле могу бити „*шапасто* дељене“. — Круница може бити и *цеваста, клинаста, сопаста* „кад се цев у горњем крају нешто шири“, а затим и *звонаста, левкаста, точкаста* „као точак“, и најзад *зеваста, ларваста, ружаста, крстаста, ћошкаста, дугуљаста, карамфиласта, лептираста.* — Зрнца прашника су *кугласта, ћошкаста, дугуљаста.* — Стубоноше су *амреласте, вретенасте, гроздасте.* — Главица може бити и *зракаста* „као у невена“, ложа *ваљкаста, рупчаста*, перница — *виласта, пераста, паљаста, чекињаста*, а наврх плода *лиласта кожица.* — У целом овом поступку има нечег у знатној мери индивидуалног, о чему ће касније бити говора.

Зоологија, физиологија и анатомија такође показују знатан број придева овога типа. Од њих неки заслужују да се о њима продискутује. Такав је придев *беланчевинаст*

у примеру За време прошлог рата у Немачкој се *беланчевинаста* храна добивала из једне *плеснолике* гљивице (Политика, 31 XII 1952). Ту *беланчевинаст* не значи „као беланчевина“, „у виду беланчевине“, већ „који садржи беланчевине“, чиме се прикључује већ анализираној групи типа *рупичаст* „са рупицама“; међутим за нијансу значења по сличности није направљен придев „*плеснаст*“ за гљивице које личе на плесан, већ је узет прецизнији, изразитији начин формирања са -*лик* — *плеснолик*. Обрнуто, у значењу „са репом“, за стенице специјалне врсте, неће се рећи *репаста*, већ *репата*, што показује да се и у терминологији одржавају односи разног степена прецизирања. Али онде где немамо карактеристичан облик са -*ат*, образоваће се облик са — *аст*, као што нам показује један врло изразит пример где се говори о мајмунима чији нос опомиње на слонову сурлу и има особине сурле — *Сурласти* мајмун са Борнеа може да покреће свој нос у свима правцима, да га скупи и да га продужи (Нин, 1 II 1953, бр. 109), међутим за слона се никад неће рећи да је *сурласт*, већ *са сурлом*. Али је сасвим нормално значење да је павијан *кљунасте губице*.

Ипак, дакле, и у терминологији преовлађују примери засновани на сличности, па и у терминологији анатомије и физиологије централног нервног система: *паучинаста опна*, *бадемасто тело*, *брусасто тело*, *репасто тело*, *кончасти продужеци*, *пирамидасте ћелице*, *вретенасте ћелице*, па и *беланчевинаста течност* (ликвор) и др. Знатно је мањи број примера типа „са карактеристичним елементом“: *пругасто тело*, *зупчасто језгро*, *маљичасто задебљање* „са маљицама, са ситним маљама“, а одакле је -*ичаст* утицало на формирање једног од врло ретких, од придева изведених — *сивчаст*, ради потсвесно оријентисане диференцијације према *сиваст* — *сивкаст* из обичне употребе. (cf. Dr Branko M. Šljivić, Atlas centralnog živčanog sistema, 1950, и др.). Тако је и у физиологији — *стакласто тело* и сл.

Многи овакви придеви терминолошкога карактера продиру и у обичан говор.

М. Павловић

(Свршиће се)

ГЛАГОЛ *СТОЖИТИ*

У Јужнословенском филологу XIX изашао је чланак проф. Николе Радојчића „Члан 14 Душанова законика", у коме се расправља питање како треба схватити и превести тај члан. Тумачење текста умногоме зависи од значења глагола **стожити**, који се јавља у некима од сачуваних рукописа Законика, међу осталима и у Студеничком, и за који проф. Радојчић сматра да је могао стајати и у оригиналу. А управо значење тога глагола ствара велике тешкоће проучаваоцима текста овог нашег најзначајнијег правног споменика. Проф. Радојчић изјављује да „у данашњем српском говору те речи нема, и чини се да је већ поодавно изобичајена, јер се од Ходошког рукописа не сретамо с њом у овоме члану Законика" и додаје: „Мени није ни најмање зазорно признати да ми је тачно значење глагола „**стожити**" непознато, јер њега не разуме ни један од данашњих најбољих познавалаца старога црквенословенскога језика, А. Вајан (Vaillant)". Проф. Вајан, као што наводи Н. Радојчић, преводи *стожити* са gérer (= управљати, administrare), али, и сам несигуран у овај превод, додаје иза њега знак питања.

Проф. Радојчић даје међутим своју хипотезу и доводи у везу *стожити* са *стог:*

„Ја слутим да је код нас постојао и од именице *стог* изведен глагол „стожити". У њему би били сједињени појмови скупљања и дизања у вис, значи особине које 14 члан Душанова законика захтева од доброга игумана".

Као паралелу овоме образовању проф. Радојчић наводи глагол *пластити*, изведен од *пласт* на исти начин.

Проф. Радојчић који није по струци лингвиста већ историчар ограђује се од тога да одлучује о лингвистичким проблемима и констатује: „Сада је на њима [тј. лингвистима]

да утврде порекло ове речи и њено тачно значење". Мора се, међутим, признати да се језичка страна његовог излагања добро држи. Лингвистички је оправдано претпоставити глагол *стожити (: стог*, аналогно односу *пластити : пласт)*, а разумљиво је и могућно и метафорско померање значења од „садевати у стог" до „подизати нешто, стицати за нешто". Оваквих метафора које неком глаголу са значењем техничког (или уопште физичког) поступка дају апстрактније значење има у нашем језику много. Да не идемо даље, навешћемо пример самог глагола *подизати* употребљеног у дефиницији проф. Радојчића. У овом случају тај глагол не значи „премештати из нижег положаја у виши" већ „чинити нешто напреднијим, снажнијим" — потпуно паралелио претпостављеном развојном путу значења глагола *стожити*.

Најважније је међутим, и то је био повод за писање овога чланка, да глагол *стожити* постоји у народном говору. Ово проф. Радојчић није могао знати, јер се реч одиста не помиње у речницима нити, колико је мени познато, у лингвистичким студијама. Утолико ме је више изненадила та реч кад сам је чуо јесенас у Глоговцу, селу на Великој Морави, у близини Светозарева. Глагол у презенту гласи *стôжим*, у радн. придеву *сто̄жӣо̯* (у овом говору нема инфинитива, ни дужина иза акцената). Значење је „садевати у стог":

— *Гѐ‿ћете с‿тêм вѝлама* (= куда ћете с тим...)?

— *Д - ӣдемо да‿стôжимо* (= да идемо...).

— *А‿гѐ‿су‿ви* (= где су вам...) *Ра́на и Мѝда* (= Хранислав и Миодраг)?

— *По̯ Кљу́чу* (= назив поља; у том говору се предлог *по* може употребити и на овај начин) *и-ӣ-дни отôше да стôже.*

Напомињем да је овај крај био у саставу средњевековне немањићке државе. Његово је становништво, додуше, у међувремену углавном смењено, али су насељеници пореклом баш из области које су сачињавале средиште немањићке Србије. Најјаче су заступљене косовско-метохиска и јужноморавска миграциона струја. Постоји и посредна потврда за овакав глагол из једног другог краја у Србији. Збирка речи Живка Стефановића (грађа САН) наводи именицу *стожило* у значењу

„стожер“ из Књажевца и Заглавка. Овако образовање најлакше је објаснити извођењем од глагола *стожити*. О именицама с наставком *-ло* писао је проф. М. Стефановић у Нашем језику, НС I, стр. 180-190. Он наводи велики број оваквих именица изведених од глагола, а са значењем средстава за вршење рада (*др̏ндало. ду̏вало, ку̏сало, ѝграло, кв̏асило, кљу̏кало, л̏азила, м̏азало* итд.), а, с друге стране, истиче да су образовања оваквих именица од других именица у нашем језику ретка (стр. 190). Врло је вероватно да и *стожило* у Тимоку долази од глагола *стожим*, а не непосредно од именице *стог*. *Стожило* „стожер“ значило би дакле „предмет помоћу којега се стожи“. Уколико се покаже да се данас у тим крајевима не говори глагол *стожим*, поменута именица упућује на то да се такав глагол некад и тамо морао говорити.

Постојање овог глагола у изложеном значењу на земљишту Србије потврђује претпоставку др. Радојчића да глагол *стожити* у Душановом законику треба довести у вези с именицом *стог*. Уједно добија потврду и значење које проф. Радојчић сматра основним за овај глагол. Сама семантичка еволуција до матафорског „подизати нешто, стицати од њега“ је, као што смо већ истакли, потпуно разумљива.

Могло би се поставити питање да ли у данашњем глаголу *стожим* у Србији треба гледати продужетак живота средњевековног глагола који је ушао у текст Душановог законика или је то новије образовање, настало под истим условима у позније време. Могућне су обе алтернативе, мада предео где се глагол сада употребљава даје више вероватноће првој, али било би како било, постојање овог глагола у народном говору Глоговца доприноси да се разуме нејасни текст члана 14 Душановог законика дајући конкретну илустрацију и жив доказ за гледиште проф. Радојчића.

Павле Ивић

ИЗРАЗ „ИЗДРЖАТИ ДО КРАЈА“

Повод за писање о овом изразу дао ми је један колега, гимназиски професор, који је на њега наишао исправљајући задатке ученицима па остао у недоумици: треба ли прецртати ово „до краја“ или не? Обратио ми се с молбом да му објасним шта претставља употреба оваквог израза: плеоназам или нужну појачајну конструкцију?

Љ. Стојановић, дајући свој суд о Маретићевом „Језичком савјетнику“, задржао се, између осталог, и на глаголу *издржати*. Разматрајући природу овог глагола он је ово закључио: „Иако је *издржати* напр. борбу, мучење, по нем. aushalten није противно духу нашег језика, јер *издржати* значи управо *држати до краја*, *свршити држање*, иако није сасвим добро, а оно „може поднијети“, али се често може заменити с *поднети*“[1]).

Значење „до краја, до пуне мере“ уноси по правилу у глаголске сложенице префикс *из*[2]). Према томе и ово значење које носи калкирани глагол *издржати* приписује језичко осећање поменутом префиксу.

С обзиром да глагол *издржати* стоји по својој морфолошко-семантичкој структури у системи са осталим глаголским сложеницама истог типа, карактеристична је чињеница да и те остале глаголске сложенице добијају уз себе различите изразе значења „до краја, до пуне мере“ које носи, или би бар требало да носи, већ сам префикс. Тако имамо рецимо *испити до дна, до задње капи* (напр.: *Испити чашу до дна*; *Да нам преци испију до дна сву горчину* — М. Зечевић, Историја средњег века, Београд 1894 г., 284; *Испити сав свјежи и мирисни живот до задње капи* — Д. Шимуновић, Изабране припо-

---

[1]) в. НЈ V, 1937 г., 29.

[2]) в. А. Белић, Депрефиксација у словенским језицима, ЈФ XVIII, 94.

вијетке, Загреб 1947 г., 41), *извести до краја* (напр.: *Наставимо са успехом и да га савршеног изведемо до краја* — М. П. Шапчанин, Посланица учитељима, Београд 1869 г., 34; *Основна мисао садржина и фабула епа нису изведени до краја* — Барац, Књига есеја, Загреб 1924 г., 58) *исказати до краја* (*Ја морам своју мисао до краја да искажем* — Жан Конфино, Мој Јоцко, 1937 г., 167) и сл.

Све такве глаголе сједињује један заједнички семантички моменат. Они наиме значе радњу којом се савлађује известан квантитативан појам — обично време или било каква друга измерљива маса, количина. Стога је често потребно да се одреди до које се тачке стигло у савлађивању датог квантитета — да ли је, рецимо, чаша испијена до средине или до дна; да ли је мисао изречена до пола или до краја итд. Конструкција с предлогом *до*, којим се одређује завршна тачка неке радње, сасвим је, дакле, на свом месту уз глаголе овог типа.

Посматрано начелно — и глагол *издржати* може да добије и добива конструкцију с поменутим предлогом уза себе. *Издржати* обично значи савладати какву било појаву која има дужину, трајање. Сасвим су нормалне конструкције као *издржати до вечере, издржати до средине* (*предавање* рецимо).

Издржати је уопште изразито квантитативан глагол, ако се под квантитативним у овом случају подразумева глагол који је по своме значењу такав да захтева извесну квантитетну одредбу уз себе. Та одредба може да се да посебним изразом. У таквом случају она бива или делимичног типа — тј. откривањем само завршне тачке до које се доспева вршењем радње, изазива се претстава о извесном временском трајању без прецизне временске локализације (напр.: *издржаће до зоре* = неодређено колико дуго, али свакако известан дужи временски размак) или потпуног типа — тј. са прецизирањем временског периода савладаног вршењем радње (напр. *издржаће двадесет година*). Поменута одредба не мора да се да̂ посебним изразом — тј. она се у извесним ситуацијама подразумева из самог глаголског значења (напр.: *не брини, издржаће* = поднеће до краја, до потпуности).

У сва три случаја префикс семантиком својом наглашава, истиче завршетак, завршни моменат глаголске радње. Питање је: у којој је мери заступљено значење „до краја, потпуно, сасвим“? С обзиром на то да је сам глагол поменутог кватитативног типа већ само истицање завршетка радње повлачи са собом и претставу о извршењу до краја, до потпуности, тј. о томе да је заиста савладан онај квантитет који је обавезно везан за остварење дате радње. Међутим овакво је значење заиста изразито присутно у самом глаголу једино онда када уз глагол не стоји и не може стојати никаква квантитетна одредба.

У зависности од ситуације у којој се јавља глагол *издржати* добија различита значења. Употребљен без икакве квантитативне одредбе као непрелазан глагол (у реченицама поменутог типа: *не брини, издржаће!*) *издржати* не значи само *поднети до краја, до потпуности*, него и *одолети, остати несавладан*, што је сасвим логично и иде једно с другим. Исто значење *одолети, остати несавладан* добија *издржати* употребљено и као прелазан глагол који се односи на појаву која је по природи својој таква да не изазива претставу о извесном трајању — рецимо: *издржати удар, нечији испад* и сл. (исп.: *Удар нас... неће мимоићи. А у овом стању — ни један га батаљон неће издржати* — Ч. Миндеровић, Облаци над Тaром, повест, 1947 г., 53). Као тренутан глагол који већ самим својим значењем (*одолети, остати несавладан*) показује да је подразумевани чин трпљења обављен до пуне мере, до краја, глагол *издржати* не добија и не може добити квантитативан израз уза себе.

Квантитативну одредбу добија *издржати* кад значи *претрпети, отрпети, поднети* извесну појаву која подразумева неко трајање[1] (рецимо *издржати робију*, исп.: *Издржавши робију, вратио се кући у Раденковић* — М. Сретеновић. Радетића Мара, приповетка, 1895 г., 180; *издржати испитивања*, исп.: *Него је у стању да издржи најстрожије испитивање на ватри* — Милтон, Лорд Маколе, превод В. Милићевића, 26;

[1] У оваквој је ситуацији употребио Вук сродну синтагму *претрпети до краја*: *Али који претрпи до краја благо њему* у свом преводу Новог Завета (Мат. X, 22).

издржати карантин, исп.: *Морао (је) издржати карантин* — Љ. Стојановић, Живот и рад Вука Стеф. Караџића, 1924 г., 111, итд.). У таквим случајевима указује се потреба за прецизирањем трајања те појаве бар у погледу завршног момента, и употреба израза *до краја* може се сматрати оправданом. Пошто је наиме могућно да се „издржи“ дати процес или делимично или потпуно, синтагма *издржати до краја* супротставља се овде, сасвим логично, синтагми *издржати до средине, донекле* и сл., што конструкцију *до краја* и одржава у системи (према *не издржавши робију до краја, вратио се*... добијамо и *издржавши робију до краја, вратио се*... према *него је у стању да издржи само донекле испитивање* и — *него је у стању да издржи до краја испитивање*; према: *није морао издржати карантин до краја* и — *морао је издржати карантин до краја* и сл.)

Квантитативну одредбу добија уза себе *издржати* са специјалном нијансом значења опет терминативног типа — значећи наиме *провести, проборавити известан тегобан период времена* (напр. *издржао је на робији двадесет година*).

Чињеница је да значење „до краја, сасвим“ које носе глаголи с префиксом *из* не долази у свим ситуацијама до пуног изражаја (исп. рецимо факат да се глагол *изјести*, који има значење „све појести“[1], употребљава и без истицања пуне мере, просто као *појести*; *Ни ми ј' мало изест ни попити* — Вук Стеф. Караџић, Српске народне пјесме II (1845 г.), 94). Квантитативни изрази који се употребљавају уз такве глаголе појачавају, дакле, њихово терминативно значење које у извесним приликама бледи. Међутим стоји факат да је тим глаголима, употребљеним и без квантитативне одредбе, још увек један од главних семантичких момената значење „до краја, до потпуности, сасвим“. Језичко осећање и сврстава употребу израза типа „до краја“ у појаве плеонастичног карактера одмеравајући је баш према случајевима кад је дато квантитативно значење очувано у пуној свежини.

Уствари појава квантитативних одредби нема никаквог оправдања само онда кад долази заиста сасвим механички, аналогијом према употреби у приликама кад за то има

[1] в. PJA s. v. *izjesti*

извесних разлога. Мора се признати да се погрешно употребљене одредбе јављају не само уз *издржати* и друге квантитативне глаголе него чак и кад је у питању само глагол с префиксом *из* без квантитативне нијансе у значењу (исп. рецимо уз *искоренити* код Вука: *И тако је искоријени сасвим* — Вук Стеф. Караџић, Историски и етнографски списи I, 364).

Механичка употреба плеонастичног израза слаби значење префикса, тј. самог глагола. Стога овакви случајеви који откривају један од начина на који се поткопавањем сематичке нијансе префикса своди његова улога на чисто видско обележавање претстављају интересантну појаву у лингвистичком смислу.

У закључку нашег излагања можемо ово констатовати. Све случајеве употребе израза *издржати до краја* не треба једнако оцењивати. Кад *издржати* значи *претрпети*, *отрпети*, *поднети* или *провести*, *пробоpавити извесан тегобан период времена* употреба одредбе *до краја* има свога оправдања и не треба је брисати у задацима ученика. Уколико би неко, међутим, употребио ову одредбу уз *издржати* кад овај глагол значи *одолети*, *остати несавладан* — треба га одмах исправити јер је таква употреба сасвим погрешна и квари правилност и чистоту нашег језика.

Милка Ивић

НЕКЕ НЕМАЧКЕ РЕЧИ ИЗ НЕКАДАШЊЕ ВОЈНЕ ГРАНИЦЕ

У часопису Наш језик наишао сам на речи за које Редакција моли читаоце и пријатеље часописа да доставе писмом или дописницом где се у нашој земљи употребљава која од њих и шта све значи. У тој анкети нарочито ми је пало у очи трагање за значењем глагола *а̏ртати*. Овим поводом хоћу да дам објашњења и тој речи, а и неким другим које се употребљавају у селима бивше Војне Границе, а настале су према немачким речима. То се односи на села: Стари и Нови Микановци, Вођинци, Иванково, а и нека друга.

Реч *а̏рто* уствари је узвик, и врло се често употребљава, и то за коње. Кад сељак уђе у коњушницу, нешто из опрезности, а и зато што је тако уобичајено, викне на коња *а̏рто*! Коњ се на тај повик помакне лево или десно. Ако је сељак стао коњу с десне стране, коњ се помакне на леву страну, и обратно. Овај узвик је управо немачко der Ort, које се, преведено као узвик *места*!, налази у широкој употреби и у другим крајевима. Осим овога имамо и други случај употребе ове речи — кад се коњ баца ногом, сељаци тих села кажу да се коњ *а̏рта*. Овде се види да су побркана значења *арто* и *ритати се*. — У селу Нови Микановци сељаци тај израз изговарају са нешто затвореним *а* на крају речи, тј. *а̏рта̨*!

У једном од оближњих села, у Стризивојни — овај израз се изговара као *шарта*! — Из тога се види да је употреба овога израза стварно шира и да потиче из времена Војне Границе. Сем овога, има читав низ речи и израза који су остаци некадашњег речника немачке команде у Војној Граници.

За заустављање коња се употребљава израз *штеј*! од немачког глагола stehen „стајати“, а сем тога у употреби је и варијанта *стеј*!, где бисмо имали контаминацију са *стој*!

У групу таквих речи, које према немачким речима употребљавају сељаци тих граничарских села, иде и реч *вагѝр*.

Ова реч значи *ждрепчаник*, а настала је по свој прилици, према двема немачким речима: der Wagen „кола“ и das Gehörn „рогови“, „роговље“, — то би значило дословце преведено: *рогови на колима* (јер се волови везују за рогове кад се воде, а слично томе се, за ждрепчаник закачињу штрањге за коњску вучу).

Једним својим делом се, такође, на немачко der Wagen ослања и реч *ваѓаш*, која се употребљава у значењу „колотечина“, траг који остављају кола по путу, нарочито блатњавом, а и траг кад кола пређу преко њиве, ливаде.

У Винковцима има један парк (преко Босута) за који је уобичајен назив *лêније*. Мислим да тај назив потиче од немачке речи die Linie „правац, црта“. У поменутим граничарским селима реч *ленија* употребљава се у значењу ширег пољског пута, који дели њиве. — Можда значење за парк и долази од старе речи *лéно*, која је заборављена; у другом значењу границу између поља, имања реч *ленија* потиснула је старију реч *међа*.

Од назива старе граничарске ношње очувана је реч *рéкља*, према немачкој именици das Röcklein. Та реч означава мушки кратки капут, који сељаци носе кад „захлади“. Тај капут, који сеже нешто ниже од кукова, начињен је од испредене и вâљане вуне. Вуну испреду дебело, затим је обоје и на машину „наштрикају“ *рекљу*, али двапут веће дужине. Потом, тако направљену *рекљу* стављају у посебне ваљке. У ваљцима се *рекља* скупи до потребне величине. Свака *рекља* има на својој ивици вез — на рукавима и доњим крајевима. Тај вез претставља јабуке или рузмарин у наизменично белој и црвеној, а и плавој боји. Сама рекља је искључиво тамно плаве боје. Старији људи носе *рекље* без веза. У другим неким крајевима *рекла* је горњи део женске одеће, блуза.

Именица *рȍкља* означава део женске народне ношње — сукњу од белога платна извезену свиленим или позлаћеним концем. Вез се простире поред доње ивице и то око целе сукње.

Веома је популаран израз *кромпир у мундиру*. Он означава кромпир куван заједно са љуском, неољуштен, а долази од немачког die Montur одело, одећа, која је стварно позајмица из француског.

У честој је употреби реч *штӯкауз* према немачком das Stockhaus „тамница“, уствари са значењем погрдним. Напр.. *Туде* **или** *овди је прљаво к'о у штукаузу*!

У граничарским селима веома се често чује реч *рѐгемента*, према немачкој речи die Regiment, француског порекла. У говору се употребљава у значењу „много“, напр. кад се на видику помоли већи број људи: *Има и' цѐла рѐгемента*!

Кад је неко болестан, сељаци граничарских села кажу: *Нѐшта је маро́дија.* Тако је у овом облику — према немачком придеву — садржано значење и именице и придева, тј. „болесник“ и „болестан“.

У селу Иванкову има староседилачких, „граничарских“, фамилија са презименом *Рајтић*. Изгледа да је тај назив такође из доба Војне Границе, према немачком der Reiter — *Рајта*. Сељаци из Војне Границе су, наиме, били слободни људи, који су имали право уживања земље, али су били војнички организовани. Неки су били пешаци, а неки коњаници. Према томе породица *Рајтић* припадала је, по својој прилици, коњици, а интересантно је запажање да они и данас увек имају најбоље коње и да се много баве неговањем и подизањем коња. То презиме би било слично презимену *Катанић* — према *катана* „коњаник“. С том речи је побркана реч (*про*)*рајтати* са значењем „профућкати“, „потрошити“, а која, свакако, долази од немачког reuten „крчити“, па, према томе, и „растурити“ и, најзад, „потрошити новац и расути имање“. Ово значење има и реч *трајбати* — према немачком treuben „терати“ и одговара нашем „пролумповати“, а реч *трајбер* „просјак“ је према немачком der Treuber „хајкач“.

У селу Стризивојна чест је израз (*а*)*зо, ге си била*!?, с упитним и узвичним значењем: *зо* и *азо* су нем. so и also.

Израз *плӑц*! у реченици: *молим плӑца*! немачко је der Platz „место“. Ова реч се употребљава на много широј територији.

Многе од оваквих немачких речи ушле су и у стихове народних песама. Тако имамо *бардај* „Wer da!“ у значењу „чувај се“! напр. *Бардај* лоло, кад си ме љубио, |Добро *бардај*, више се не надај!, и *маширати* „marschieren“ у значењу „одлазити“ — Стара лоло, знаш што ј' нови реко—| Да од мене *машираш* далеко!

И. Јерковић

АВИОНИ НА МЛАЗНИ ПОГОН

Последњих година све се чешће појављују у свету, место досадашњих авиона с експлозивним моторима, нови типови авиона које покреће такозвана реакција млаза. Ови апарати имају многа преимућства над ранијим типовима и стручњаци им проричу велику будућност, што значи да ће они постати ствар обична и свакодневна и ући у живот и нашег грађанина. Недавно смо, уосталом сазнали, да је и код нас изграђен први авион ове врсте.

С тим у вези поставља се питање термина: како овакве апарате треба називати? Нове ствари захтевају и нова имена, и најбоље је о тим именима продискутовати што пре, док се није учврстио у употреби неки неподесан назив. Дужност је језичке науке да у овом задатку помогне техничким стручњацима и новинарима.

У нашем случају први, најповољнији тренутак пропуштен је: већ се створио и донекле раширио у употреби један термин за који се не може рећи да је добро начињен. Израз *авион на млазни погон* нити одговара духу нашег језика, који се иначе одликује лепом способношћу сажимања, нити задовољава захтеве практичности. Ово је први случај да се за једну обичну ствар, свакодневно употребљавану и помињану, усваја термин од четири речи. И техника и новинарство траже кратке, спретне изразе, а нови термин истиче се баш гломазношћу. Не може се рећи ни да наш језик не пружа бољих могућности. Ми већ располажемо низом техничких израза за превозна средства и машине у којима са истиче карактер погонске снаге — *електрична локомотива*, *моторни брод*, *парни млин* итд., да не говоримо о даљим сродницима, као што су *електрична пегла*, *петролејска лампа*, *коксна пећ* и сл. Оваква образовања одговарају боље природи нашег језика и прет-

стављају данас већ устаљен тип на који се лако могу ослонити нови изрази. Стога би с лингвистичке стране било потпуно оправдано рећи *млазни авиони*, а не *авиони на млазни погон*, као што се не говори *локомотива на електрични погон* него просто *електрична локомотива*. Сам наставак *-ни*, својом широком и еластичном скалом значења и могућности употребе омогућава да се придев *млазни* јави и у оваквој вези. У народу постоји, додуше, и други тип израза, још простији и још ближи старим тенденцијама образовања речи у нашем језику. Имена млинова са ознаком погонске снаге изводе се помоћу наставака за грађење именица — *воденица*, *ветрењача* итд. Овај је начин у народу и данас жив: сељаци у Банату парни млин називају *ватренка*. Наравно у случају новога типа авиона не можемо ићи толико далеко и уводити назив *млазник*, *млазњак* или томе слично. Оваква реч била би не само нова и необична него и нејасна, бар за прво време. А то је оно што се при увођењу термина мора избегавати. Зато је најбоље послужити се поступком који нам техничка терминологија већ ставља на расположење. Израз *млазни авион* био би јасан, а над постојећим термином *авион на млазни погон* имао би преимућства јер је краћи, подеснији за руковање и боље одговара природи нашег језика. Најзад треба додати да би верност превода (сам термин је наиме преведен с енглеског) на овај начин само добила. Овакав израз тачно би одговарао енглеском *jet plane* (*jet* = млаз, *plane* = авион).

Једино преостало питање је у томе да није можда већ касно за овакву промену. — Мислим да није. Ова техничка новост у авијацији код нас још није довољно продрла, још није сишла у уста широких маса, што значи да још има времена да се створени термин замени бољим. То треба учинити свакако, не толико због самог назива ове врсте авиона, колико због узора који се ствара тим називом. Техника се непрестано развија, уводе се и уводиће се стално нове машине и нова погонска средства, и ако се допусти да се учврсти један овакав термин, створиће се могућност да техничка терминологија унесе у наш језик још један тип незграпних образовања.

П. Ивић

ОРТОПЕДИСАТИ — ОРТОПЕДИСАЊЕ

I

Централни одбор Савеза ратних војних инвалида Југославије упутио је нашој Редакцији ово писмо:

„Здравствено — социјална служба има у свом саставу и ортопедска предузећа у Народним републикама: Ова предузећа, некадашњи ортопедски заводи, снабдевају ратне војне инвалиде, инвалидну децу и инвалиде рада, као и грађанска лица која су физички осакаћена, ортопедским апаратима (посебан апарат за сваки индивидуални случај).

Поред бриге одређених органа народних власти о унапређењу наше ортопедије и наш Савез чини све што је у његовој могућности да ортопедски апарати буду квалитетно што бољи и подеснији за употребу. О тим настојањима пише се у „Инвалидском листу“ који излази сваке суботе у 30.000 примерака. Скоро у сваком броју има по нешто и о ортопедији. Повећи број аутора оваквих чланака употребљава израз *ортопедисање* мислећи на снабдевање инвалида ортопедским апаратима.

Моли се наслов за објашњење: да ли је овај израз у складу нашег језика и да ли би се, као такав, могао одомаћити у нашој штампи.

Смрт фашизму — слобода народу!

за секретара
Рад. Вукићевић, с. р.

II

Одмах можемо рећи, прво, да се глагол *ортопедисати* може употребити само у значењу кад неко „врши посао у примењеној ортопедији“, у оном њеном делу који је такорећи занатски (производни) посао. Глагол не обухвата и

научно-теориски рад у ортопедији[1]. Друго, *ортопедисиње* као глаголска именица која стоји према овом глаголу значи „вршење посла у примењеној ортопедији," а не може значити "вршење службе снабдевања ортопедским апаратима". Дакле, израз је везан за производњу и не може се из производње преносити у службу снабдевања коју врши предузеће. Према томе, *ортопедисати* и *ортопедисање* везани су за саму израду, за рад на изради, као што су, напр., *бојадисати* — *бојадисање*, *кафенисати* — *кафенисање*, *калајисати* — *калајисање* и др.

Ортопедија је реч грчког порекла (гр. ὀρθός = прав, раван, παῖς — παιδος = дете) и значи „део хирургије која се бави лечењем искривљености и деформација човечјег тела, нарочито костура, првобитно само код деце а затим и код одраслих" (Вујаклија, Лексикон s. v. ортопедија). Као и многе друге грчке и латинске речи, ова је реч постала интернационална и служи као термин у медицини. Поред ове основне речи постоје у разним језицима и друге које према њој стоје. Тако имамо у грчком: ὀρθοπεδια = ортопедија, ὀρθοπεδικός = ортопедски, ορθοπεδιστής = ортопед; у француском orthopédie f., orthopédique adj.. orthopédiste m.; у немачком Orthopädia f., orthopädisch adj., Orthopäde и Orthopädist, Ordthopädium = ортопедски завод; у талијанском Ortopedia f., ortopedico adj., (Instituto ortopedico, Strumenti ortopedici); у руском ортопедия, ортопедический, ортопедист; у бугарском ортопедия, ортопедический, ортопедист; у словеначком ortopedía, ortopédski (ortopedičen), ortodéd.

Видимо да су разни језици преузели грчке речи саображавајући их својим фонетским и морфолошким условима. Наш језик је према основној речи *ортопедија* образовао и *ортопед* (= стручњак за ортопедију) онако како је образовано и *хирург*: *хирургија*, *гинеколог*: *гинекологија*, *уролог*: *урологија*, *геолог*: *геологија*, *зоолог*: *зоологија*, *педагог*: *педагогија*, *филолог*: *филологија*, *географ*: *географија*, *етнограф*: *етногра-*

[1] Кад Змај каже за једно ђаче да *ботанише*, он глаголу *ботанисати* даје значење „примењивати знање из ботанике", скупљати биљке за хербаријум. Тај се глагол никако не може употребити кад се научник ботаничар бави својим научно-теориским радом. Глагола са таквим значењем нема у нашем језику ни кад су у питању други научници: геолог, зоолог, филолог, педагог, физиолог, географ, етнограф и др.

фија итд. Наш придев *ортопедски* саграђен је наставком *-ски* од *ортопед-*. Но он својим значењем упућује и на *ортопедију*, као што упућује на *ортопеда*. Дакле, *ортопедски* је придев који стоји и према именици *ортопед* и према именици *ортопедија*, напр.: *ортопедски инструменти, ортопедска спрема* и *ортопедски завод, ортопедска литература.*

Такав је случај и са многим другим придевима од страних речи који су у употреби као термини у нашим наукама: *хируршки*: *хирург* и *хирургија, гинеколошки*: *гинеколог* и *гинекологаја, геолошки*: *геолог* и *геологија, филолошки*: *филолог* и *филологија, географски*: *географ* и *географија, етнографски*: *етнограф* и *етнографија*, па и *ортографски*: *ортографија, ортоепски*: *ортоепија* итд. Код свих оваквих група речи страног порекла у нашој свести функционише један заједнички део (основа) као носилац општег значења: *ортопед-, хирург-, геолог-, педагог-. филолог-, географ-, ортограф-, ортоеп-, калиграф-, петрограф-, палеограф-, педолог-, музиколог-* итд. Овај општи део, који се завршава на сугласник као већина наших именица мушког рода, обично у нашем језику претставља именицу која значи стручњака дотичне науке.

Кад смо горе наводили из страних језика речи које стоје према *ортопедија* могли смо запазити да међу њима нема глаголске речи. Рекли смо већ да таквих глагола, који би значили да научник врши рад у својој струци, нема у нашем језику. Наши стручњаци у ортопедији употребљевају глагол *ортопедисати* и према њему глаголску именицу *ортопедисање*. Овај глагол је изведен од општег дела *ортопед-* наставком *-исати*. У нашем језику постоји знатан број глагола изведених овим наставком који је грчког порекла. Ови глаголи имају разна глаголска значења, као радње, стања, глаголског вида, прелазно глаголско значење, непрелазно итд. Структура њиховог значења као значења изведених глагола такође није увек иста. Узећемо њих неколико да то покажемо:

а) *калајисати* (нешто)	б) *ливрејисати* (некога)	в) *кафенисати*
бојадисати	*фотографисати*	*механисати*
телеграфисати	(некога, нешто)	*ортопедисати*
хлорисати	*карминисати* (некога)	*адвокатисати*

малтерисати
терисати
рендисати
тестерисати
декорисати
колорисати
манисати

пудерисати (некога)
бегенисати (некога)

жандарисати
зборисати
севдисати
јегленисати
оксидисати

Сви ови глаголи су трајног глаголског вида. Отуда њихове глаголске именице имају значење правих глаголских именица, тј. значе вршење глаголске радње: *калајисање*, *малтерисање*, *ливрејисање*, *фотографисање*, *кафенисање*, *ортопедисање*, *телеграфисање* итд. Већина од њих су глаголи радње, глаголи стања су само: *манисати*, *бегенисати*, *оксидисати* (последњи је непрелазан). Глаголи из групе а) прелазни су с објектом ствари (нешто), из групе б) прелазни су с објектом лица (некога). Међутим многи од њих могу имати и значење непрелазног смера, кад значе да неко врши посао у неком занату, занимању. Такво непрелазно значење (са унутрашњим објектом) могу имати *телеграфисати*, *фотографисати*, *бојадисати*, *рендисати*, *тестерисати*, *терисати*, *декорисати*, па и други који имају значење радње. Глаголи под в) непрелазног су смера и уз њих не може доћи ни објекат ствари (нешто) ни објекат лица (некога).

По структури свог значења, које ови глаголи имају као изведене речи, они претстављају различите синтаксичке вредности, тј. значења основних речи према изведеном глаголу стоје као разне предикатске допуне. Код једних основна именица ушла је у глаголско значење као средсто или инструменат којим се врши радња: *калајисати*, *малтерисати*, *бојадисати*, *хлорисати*, *терисати*, *рендисати*, *тестерисати*; код других именица има функцију унутрашњег објекта: *фотографисати* (= правити снимке, израђивати фотографије), *декорисати*, *колорисати*, *телеграфисати*; код трећих има функцију даљег објекта (= стављати на некога оно што значи основна реч): *ливрејисати*, *карминисати*, *пудерисати*; затим неки имају фактитивно значење (= чинити оно што значи основна реч): *зборисати*, *севдисати*, *јегленисати*, као и *циркулисати*, *функцио-*

нисати, *артикулисати*, *магнетисати*, *карактерисати*, *капиталисати(се)*; код неких је основна именица према глаголском значењу као даља допуна предиката (= вршити посао у занату, занимању које је означено основном именицом): *кафенисати*, *механисати*, *ортопедисати*; функцију даље допуне имају основне именице и код ова два глагола који имају специјално значење: *адвокатисати* (= поступати као адвокат), *жандарисати* (= поступати као жандар, сумњичити, а у игри карата значи носити све са талона). Из овога се види да је непрелазно значење с унутрашњим објектом „вршити посао у неком занату или занимању" најшире значење код већине ових глагола (осим оних који су глаголи стања по значењу) и да се јавља као доминантно у целој групи. Ово значење и чини ову групу глагола хомогеном, оно их окупља у групу.

Глагол *ортопедисати* иде заједно с непрелазним глаголима *кафенисати*, *механисати*, *ботанисати*. Преко непрелазног значења (с унутрашњим објектом) које могу имати неки глаголи из а) и б) групе он се повезује у групу и са тим глаголима (*телеграфисати*, *фотографисати* и др. — в. горе наведене ове глаголе). И фактитивни глаголи са својим непрелазним значењем стоје близу њега: *зборисати*, *севдисати*, *циркулисати* и др. — в. горе остале. Међутим, најдаље од њега стоје прелазни глаголи с објектом лица као што су *ливрејисати*, *карминисати*, *пудерисати* и сл. Они, као што смо рекли, значе стављати на некога оно што значи основна реч. Али ни они не значе снабдевати некога предметима које значе основне речи. Они не значе ни израду предмета које значе речи које улазе у основу ових глагола. И *фотографисати*, кад има прелазно значење с објектом лица, не значи службу снабдевања. Изрази *ливрејисати послугу* и *ливрејисање послуге* значе „обући послугу у ливреју" и „облачење послуге у ливреју" (никако не: снабдевање послуге ливрејом). Само сасвим слободним тумачењем може се значење израде нечега изједначавати са службом снабдевања људи нечим. Ово наводимо стога што се глагол *ортопедисати* почео употребљавати у прелазном значењу с објектом лица по угледу на ове глаголе. Дакле: *ортопедисати инвалиде* као *ливрејисати послугу*, *ортопедисање инвалида* као *фотографисање војника*. Али овде нема

паралелизма: *ортопедисати* значи израђивати ортопедске апарате, *ливрејисати* не значи израђивати ливреје. *Ортопедисање инвалида* исто је што и *фотографисање војника*, али ни једно ни друго не значи службу снабдевања, већ израду. Заједничко је код ових глагола то што је код њих објекат лица (некога). И ако допустимо овакво значење и за *ортопедисати*, то значење његово са објектом лица (некога) и даље ће значити израду а не снабдевање, као што је такво значење и глагола *фотографисати* кад је прелазног смера с објектом лица. Једино, ако би *ортопедисати* и *ортопедисање* било схваћено као изведене речи које би стајале према *ортопедија* у значењу предмата ортопедске израде, које се значење тешко може примити, — онда би се *ортопедисање* изједначило са *ливрејисање*.

До оваквог померања значења глагола *ортопедисати* дошло је вероватно услед тога што су ортопедска израда и ортопедска служба снабдевања врло близу једно другом, јер се сваки апарат израђује индивидуално (лично): процес израде је уједно и снабдевање. То је навело људе да употрељавају именицу *ортопедисање* у значењу „снабдевање инвалида ортопедским апаратима", како нам у писму кажу. Али се то тешко може одржати, јер *ортопедисање* и *ортопедисати* стварно значе израду, а не снабдевање ортопедским предметима. Глагол *фотографисати* који, видели смо, има и непрелазно значење с унутрашњим објектом (= правити снимке, израђивати фотографије) и прелазно значење (с објектом лица) скоро као и *ортопедисати*, ипак не може добити значење „снабдевати некога фотографијама". То се неће десити ни онда кад неки атеље целокупно становништво снабдева сликама за легитимације. Зашто? Зато што је основно значење глагола *фотографисати* „правити снимке, израђивати фотографије", а никако не снабдевати фотографским снимцима.

То вреди и за глагол *ортопедисати* и *ортопедисање*. Ове изразе не треба преносити из израде у снабдевање.

Ово последње треба назвати *снабдевање ортопедским апаратима* или краће *ортопедско снабдевање*.

И. Стевовић

ЈЕЗИЧКЕ ПОУКЕ

1. *„Таквим поступком посредно је указано на моћ живота, дискретна снага оптимизма зрачи кроз ове меланхолично интониране стихове, једна изврсна поетска контраст, за самог песника од недостижног романтичног домашаја....“*

Овде имамо необичну појаву употребе именице *контраст* с којом се њени додаци слажу као са именицом женског рода — изврсна поетска контраст. То значи да је именица употребљена у женском роду. Иначе свуда се ова именица употребљава као именица мушког рода. Можда горњи примјер и није једини, али ја нисам могао пронаћи више ниједан са оваквом конгруенцијом. Ипак сматрам да је потребно нешто рећи о роду ове именице, показати из кога је језика примљена, као и шта је могло навести писца да јој да̂ овај род.

Контраст је, зна се, именица страног поријекла. Ми смо је могли примити или из француског или из њемачког, а и у једном и у другом је мушког рода (le contraste, der Kontrast). А ако је примљена и из талијанског језика, и тамо је мушког рода (il contrasto). Мада при примању страних ријечи не игра толику улогу род те ријечи у језику из кога се прима колико њен облик у вези са обликом домаћих именица овог или оног рода (исп. Наш језик, књига III, св. 1—2, 1951. страна 29-33), овдје имамо подударање и родова. А да није било тога, тј. да је ријеч у страном језику другога рода, она би се, с обзиром на облик у коме се прима, тј. с обзиром на консонатски завршетак, највјероватније примила као именица мушког рода. Исти је случај и са именицом *баласт*, која се употребљава као именица мушког рода.

Да су те именице заиста у нашем језику мушког рода, потврђује и наш живи, свакодневни језик, као и обимна рјечничка грађа Института за српски језик САН.

Да наведем неколика примјера:

за *контраст:* Два контраста стоје тесно један поред другога... ;
Човјек осјети такав контраст...;

за *баласт:* Сада вам кажем да ми се свиђа (тј. Летопис) и само да нема оних песама и белетристичког баласта, још би ми се боље допао;

Такве речи претстављају штетан баласт...

Оваквих примјера могло би се навести још, и сви су, без изузетка, у мушком роду.

Па не само да су ове именице у нашем језику овог рода него и у осталим словенским језицима налазимо исто стање. У руском, напр: Он живой контраст брату; — Она представляет собой полнйи контраст своему мужу.

Како видимо ријечи су примљене као именице мушког рода, и као такве их једино ваља употребљавати.

Друго је питање шта је могло навести писца да ову ријеч употријеби у роду који јој *не одговара.* Прво, именица *контраст* по своме завршетку *-аст* могла је навести писца да је сврста у именице женског рода, јер, као што је познато, у нашем језику има велики број именица женског рода са овим завршетком (маст, власт, част, област, напаст и сл.), а као што смо напријед видјели, облик именица у одређивању рода игра пресудну улогу. И то је, прије свега другог, навело писца да и ову именицу сврста међу те именице. Али се овдје писац могао повести и за семантиком ријечи. Он је говорио о супротности, противности, која се среће код пјесника, и ношен том мишљу, он је потсвјесно род именице нашег језика (супротност) дао и њеном семантичком еквиваленту.

А. П.

2. *Ту компликацију ми нисмо себи допустили ни са те практичке тачке гледишта напред споменуте довољне тачности одредбе те корекције.*

Поред јасности и снаге, трећа врлина доброг састава је течност: састав треба да буде тако написан да у тексту не буде ништа што читаочеву пажњу одвлачи од самог предмета и задржава је на начину изражавања, као што је, например, нагомилавање истих завршетака речи или истих

падежа. Али док неколико истих завршетака делују непријатно само на слух, неколико истих падежа могу, као у горњем тексту, да отежавају разумевање тако да читалац мора застати да би размрсио реченицу и ухватио смисао.

У горњем тексту нејасност потиче од недовољно одређеног односа између појединих делова реченице, који су готово сви исказани генитивима, а има их десет на броју. Сваки од њих одређује само реч иза које стоји, а то није довољно да би се одмах схватио смисао целе реченице. Колико се може разабрати, овде имамо две реченице: управну и зависну каузалну, те би јасно написана цела реченица свакако требало да гласи:

Ту компликацију себи нисмо допустили ни са тог практичког разлога што је, као што је напред споменуто, одредба те корекције довољно тачна.

Или можда:

Ту компликацију ми себи нисмо допустили ни са тог практичког разлога што је напред спомената одредба те корекције довољно тачна.

Избор између обе версије могао би да учини само писац према смислу који је хтео да дâ реченици. Из нанизаних десет генитива тачан смисао не може да се сазна.

3. а) ... *да их се може узети.*

б) *Њих се могло само тако видети.*

в) ... *па је ријешено да се пусти призренске трговце да иду кући.*

г) *Тада се повратило заплењену робу.*

д) *Покушали су да га се приволи.....*

ђ) ... *а сад га се не може присилити чак ни на то да би ћутао.*

У књ. III, св. 9-10, стр. 339 Нашег језика (н. с.) наведена је једна безлична конструкција слична горњим, које су, осим последње, нађене на свега неколико страна једне иначе лепе историске студије. Било би занимљиво утврдити како су писци дошли до тих конструкција које се посведневно срећу у новинама и књигама издатим у западним крајевима, укључујући ту и Далмацију. Утицај немачког језика не долази у обзир, јер би све те реченице имале подмет *man* или

би биле у пасиву, као и код нас. Зато је највероватније да нам је та немогућа конструкција дошла из талијанског језика по угледу на талијанске безличне конструкције.

Пример под а) не даје се у преводу јер је пропуштено да се забележи претходна реченица, те се не види тачан смисао.

Остале реченице гласе у преводу:

б) Così soltanto si poteva vederli.

в) ... e fu deciso che i commercianti di Prizren fossero lasciati tornare a casa.

г) Allora fu restituita la merce confiscata.

д) Sontarono di persuaderlo...

ђ) ... e adesso non si puo forzarlo nemmeno a tacere.

Занимљиво је да је само за реченице под б) и ђ) употребљена талијанска безлична конструкција, док су остале реченице преведене као што би биле изречене и у нашем језику. Значи да наши писци употребљавају талијанску конструкцију и онде где би Талијан употребио личну активну или пасивну конструкцију. По томе се види колико је за један језик опасно кад почне да се нагриза његова синтакса.

Према правилима о претварању актива у пасив и обратно, која се правила налазе у свим нашим граматикама, а од којих нова Граматика хрватског или српског језика од Брабеца — Храсте — Живковића (стр. 105) изрично наводи сличне случајеве, не сме се у пасивним конструкцијама објект стављати у акузатив, јер он постаје граматички субјект, те мора бити у номинативу. Према томе, наведене реченице треба да гласе:

а) . . . *да се могу узети* или *да могу бити узети* или *да их могу узети;*

б) *Они су се могли само тако видети* или *Они су могли само тако бити виђени* или *Њих су могли само тако видети;*

в) . . . *па је ријешено да се призренски трговци пусте да иду кући* или *па је ријешено да призренске трговце пусте да иду кући;*

г) *Тада је враћена заплењена роба* или *Тада су вратили заплењену робу;*

д) *Покушали су да га приволе* или (мање јасно) *Покушано је да се приволи;*

ђ) ... *а сад се не може присилити чак ни да ћути* или *а сад га човек не може да га присили чак ни да ћути* или *сад не могу да га присиле чак ни да ћути.*

Ова последња реченица заслужује узгред још једну напомену. Излишно је *на то*, јер је довољно *да ћути. Присилити* је глагол непотпунога значења, те је као допуна уз то довољно и само *да ћути.* Ако се употреби *да би ћутао*, изриче се зависна финална реченица, а *присилити* остаје без допуне.

4. *Прошло је осам дана и бол није минуо.*

Нормални ток неког осећања, нарочито осећања бола, води ка његовом слабљењу. Зато очекујемо да и у случају о коме писац пише бол после осам дана буде мањи; а како он није минуо, било би тачније речено:

Прошло је осам дана, а бол није минуо.

Да је бол за то време минуо, била би добро употребљена свезица *и*, јер то и очекујемо.

5. *Жена се некако кукавно повукла у себе, не знајући уистину да ли се разочарава или напротив.*

Из овакве реченице читалац не може да добије обавештење о расположењу жене: *напротив* је сувише неодређено. Противно од *разочарава се* било би *очарава се*, што се овде не би могло рећи без неке ближе допуне, јер читалац опет не би сазнао више. Писац је очевидно пропустио да своју мисао потпуно изрази, остављајући читаоцу да под *напротив* разуме све што му његова машта да.

Св. П.

Наш језик *излази једанпут у два месеца у свескама од 4 до 6 табака; пет свезака чине једну књигу. Јула и августа часопис не излази. Годишња претплата износи 200 дин., цена поједином броју је 40 дин. Плетплату слати Научној књизи (Кнез-Михаилова 40/IV) на чек. рачун бр. 101-Т-297. Рукописе слати Уређивачком одбору или Браниславу Милановићу, секретару Одбора, Семинар за лингвистику, Фил. факултет, Београд.*